

Piotr Podhorodecki

Wydział Nauk Humanistycznych UP w Krakowie

**WŁODZIMIERZ GIEROWSKI
– UCZESTNIK WALK O NIEPODLEGŁOŚĆ, OFICER
DYPLOMOWANY WOJSKA POLSKIEGO, HISTORYK WOJSKOWOŚCI**

**Włodzimierz Gierowski – freedom fighter,
certified officer of the Polish Army, military historian**

Summary: Włodzimierz Gierowski (1897–1965), a future certified lieutenant colonel, was a scout activist and organiser of the paramilitary movement in Kielce in his youth. As a private soldier, he went through the entire route of the 1st Brigade of the Polish Legions in the first year of its fighting at the front. Being a keen observer of soldiers' life, he compiled extensive diaries, which remain an extremely interesting source from the period to this day. Their value is emphasised by Gierowski's critical attitude towards the surrounding reality of war. Having been wounded in the Battle of Jastków, he was sent to the rear for the remainder of the war. Upon the revival of Poland, he served in the artillery, the Military History Bureau and the General Inspectorate of the Armed Forces. After the invasion of Poland in 1939, he was interned in Romania; after the war, repressed by the communist government for his involvement with the resistance organisation Freedom and Independence. The aim of the article is to outline Gierowski's military biography and present his legacy in the field, ie a manuscript on the organisation of the armed forces of the Polish Regency Council in October and November 1918. The document, which has never been published in its entirety, is deposited in the Central Military Archives of the Military History Bureau. Its analysis has been conducted in chronological and topical order, consistent with the table of contents of the work, which also includes articles published by Gierowski.

Keywords: Włodzimierz Gierowski, Polish Legions, Polish Army, Polish Armed Forces, Kielce, artillery

Słowa kluczowe: Włodzimierz Gierowski, Legiony Polskie, Wojsko Polskie, Polska Siła Zbrojna, Kielce, artyleria

Podpułkownik dyplomowany Włodzimierz Gierowski w pełni zasługuje na szersze opracowanie w formie biografii pretekstowej¹. Droga, którą wiódł – działacza i organizatora młodzieżowego ruchu harcerskiego i paramilitarnego w Kielcach, uczestnika walk o niepodległość, oficera Wojska Polskiego, więźnia komunistycznego aparatu represji – sprawiła, że brał udział w historycznych wydarzeniach. Miał możliwość poznania wielu wybitnych postaci. Już sam ten fakt powoduje, że do jego bogatej spuścizny, winno się podchodzić ze specjalną estymą. Był bowiem Gierowski baczny obserwator życia wojskowego w Legionach Polskich, a swe przemyślenia zapisywał w dzienniku ze sporym krytycyzmem do rzeczywistości wojennej. Przez to *Pamiętniki Włodzimierza Gierowskiego* są arcyciekawym źródłem do historii Legionów Polskich i Wojska Polskiego w II Rzeczypospolitej².

Celem artykułu jest ukazanie sylwetki Włodzimierza Gierowskiego – historyka w mundurze – jako przykładu badacza Wojskowego Biura Historycznego (WBH) oraz próba odpowiedzi na pytanie o miejsce jego spuścizny w polskiej

¹ Dotychczas ukazały się dwa niewielkie naukowe biogramy Włodzimierza Gierowskiego: P. Stawecki, *Oficerowie dyplomowani wojska Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1997, s. 156; A. Tuliński, *Oficerowie Biura Historycznego i Wojskowego Biura Historycznego w latach 1922–1939 (część 2)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2020, t. 21 (72), nr 2, s. 167, 168. Ponadto ogłoszono drukiem kilka artykułów popularnonaukowych i publicystycznych: W. Matwin, *Włodzimierz Gierowski*, [w:] W. Matwin, *Jedynka. 1 Kielecka Drużyna Harcerska im. Dionizego Czachowskiego (1912–1982)*, Kielce 1986, s. 79–82; M. Pabis, *Odeszli na wieczną wartę*, Kielce 2000, s. 16; W. Matwin, *Wielcy zapomniani... Harcerz, żołnierz, obywatel*, „Ikar. Miesięcznik kulturalno-artystyczny” Kwiecień 2001, nr 4 (92), s. 10–11; U. Oettingen, *Wojskowy z ducha*, „Teraz. Świętokrzyski miesięcznik kulturalny” Listopad 2005, nr 11 (23), s. 9; A. Rembalski, *Włodzimierz Gierowski*, [w:] *Słownik biograficzny krajoznawców Kielecczyny*, red. A. Rembalski, Kielce 2008, s. 72–74; M. Perz, *Włodzimierz Gierowski – kielecki bohater walk o niepodległość*, „Kuryer Kielecki. Specjalna gazeta okolicznościowa”. Dodatek do „Kieleckie Echo dnia” 10–11 listopada 2009, nr 262 (10108), s. 3; J. Osiecki, *Z lamusa regionalizmu i krajoznawstwa. Pułkownik Gierowski*, „Świętokrzyskie. Środowisko – dziedzictwo kulturowe – edukacja regionalna” Lipiec 2011, nr 5 (9), s. 58–60; A. Rembalski, *Gierowski Włodzimierz*, [w:] *Harcerski słownik biograficzny Kielecczyny*, red. A. Rembalski, Kielce 2012, s. 134–136; D. Kosierkiewicz, *Piszę do Ciebie list...*, „Kielce. Kielecki tygodnik radiowy” 17 marca 2013, nr 11 (0213), s. 10; B. Piasecka, *Podróże pana Włodzimierza przedwojennymi „klejnotami” polskiej żeglugi*, „Świętokrzyskie. Środowisko – dziedzictwo kulturowe – edukacja regionalna” Sierpień 2014, nr 14 (18), s. 162–166; A. Rembalski, *W 50 rocznicę śmierci. Włodzimierz Gierowski (1897–1965)*, „Przygodnik. Biuletyn Klubowy” Czerwiec 2015, nr 6 (171), s. 1–2; M. Maciągowski, *Żołnierz, historyk, regionalista*, Dodatek historyczny Ośrodka Myśli Patriotycznej i Obywatelskiej w Kielcach do „Tygodnik eM” 14 maja 2017, nr 19 (0417), brak paginacji (bp).

² J. Drążyk, *Materiały rękopiśmienne rodziny Gierowskich w zbiorach kieleckich bibliotek i instytucji kultury*, „Rocznik Biblioteki Uniwersyteckiej” 2014, t. 2, s. 81–107. Do druku przygotowywane są pamiętniki Gierowskiego z okresu legionowego. Z kronikarskiego obowiązku trzeba też dodać, że jego memuarystyka obejmująca także służbę w Wojsku Polskim po 1918 r., jest w sporej części zapełniona osobistymi zapisami, także o zabawieniu erotycznym, czym wpisuje się w historię obyczajowości początków XX w.

historiografii wojskowej okresu międzywojennego. Tekst jest również szkicem biografii uwzględniającym źródłoznawcze zaprezentowanie jego prac o charakterze historyczno-wojskowym. Za ciekawe pod względem poznawczym mogą uchodzić zaprezentowane w artykule zagadnienia wybrane z jego ustaleń, które nie doczekały się dotychczas szerszego wykorzystania przez historyków XX w.

Włodzimierz Gierowski urodził się 14 lutego 1897 r. w Kielcach. W domu rodzinnym kultywowano pamięć przodków walczących w kampaniach napoleońskich i powstaniu styczniowym³. Początkowo młody Włodzimierz odbierał edukację w domu, ale od 1907 r. uczęszczał do Szkoły Handlowej Miejskiej. Próbował dostać się do rosyjskiego Korpusu Kadetów im. Świętego Włodzimierza w Kijowie, ale nie zdał egzaminu wstępnego⁴. Interesował się skautyngiem i 24 października 1912 r. wraz z kolegami założył zastęp o nazwie „Psy”. W połowie listopada połączył się z innymi grupami, tworząc tajną Drużynę Harcerską im. Romualda Traugutta, której pierwszym drużynowym został Czesław Mierzejewski. W lutym 1913 r. drużyna przyjęła imię płk. Dionizego Czachowskiego, a Włodzimierz Gierowski w końcu roku szkolnego 1913/1914, w tajnym głosowaniu, został wybrany jej drużynowym. Jego działalność w skautingu sprawiła, że 13 stycznia 1913 r. został również członkiem Organizacji Młodzieży Niepodległościowej „Zarzewie”. Na początku 1914 r. został wybrany prezesem tej organizacji w Kielcach. Utrzymywał też kontakty z władzami organizacji w Warszawie⁵.

Tuż przed wkroczeniem do Kielc oddziałów strzeleckich, 17-letni Gierowski brał udział w kilku akcjach wywiadowczych. Nie był jednak pewien czy wstąpić do Strzelców. Wspominał: „Co do mej osoby – to jeszcze zdecydowany zupełnie nie jestem czy pójdę czy nie – i ja pragnę jakiegoś wyświecenia się sytuacji”⁶. Do Legionów Polskich (LP) zaciągnął się po ponownym zajęciu miasta 25 sierpnia 1914 r., pod pseudonimem Andrzej Migas. Szkolił się w batalionie rekruckim złożonym głównie z Kielczan. Atmosfera była tam znakomita⁷. 5 września 1914 r. złożył przysięgę wierności cesarzowi Austro-Węgier, a dzień później został wysłany na front⁸. Na miejscu przydzielono go do 4. sekcji (dowódca Włodzimierz

³ Warszawa, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (CAW-WBH), Akta Personale (AP) Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.

⁴ J. Drażyk, *Dzieciństwo i lata szkolne Włodzimierza Gierowskiego w świetle pamiętników i listów*, „Rocznik Biblioteki Uniwersyteckiej” 2015, t. 3, s. 122, 123.

⁵ J. Drażyk, *Lata szkolne Włodzimierza Gierowskiego w świetle pamiętników*, „Rocznik Biblioteki Uniwersyteckiej” 2017, t. 4–5, s. 42–51.

⁶ Biblioteka Uniwersytecka w Kielcach (BUK), Pamiętnik Włodzimierza Gierowskiego (PWG) 1914, sygn. R. 75, s. 37.

⁷ BUK, PWG 1914, sygn. R. 75, s. 108, 109; U. Oettingen, *1. Pułk Piechoty Legionów Polskich w Kielcach 19 sierpnia – 10 września 1914 roku*, [w:] *Z dziejów Kielc w latach 1914–1918*, red. U. Oettingen, Kielce 2004, s. 18.

⁸ Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.

Papiz „Antonicz”), II plutonu (dowódca Stanisław Kołodziejwski „Jarosław”), I. kompanii (dowódca Aleksander Łuczyński „Narbut”), I Batalionu (dowódca Albin Fleszar „Satyr”), 1. Pułku LP Józefa Piłsudskiego. Uczestniczył z pododdziałem w działaniach pod Ostrowcami, gdzie miał miejsce jego pierwszy kontakt z nieprzyjacielem. Wziął udział w bojach pod Nowym Korczynem-Opatowcem oraz Szczytnikami, a 6 października na własną prośbę odszedł do I plutonu, w którym miał wielu znajomych. Cztery dni później został wyznaczony sekcyjnym, ale funkcji tej nie pełnił zbyt długo, gdyż już 18 października był zwykłym żołnierzem. W bitwie pod Laskami i Anielinem pełnił służbę łącznika pomiędzy dowódcą kompanii por. Biernackim „Dębem”, a dowódcą plutonu odwodowego ppor. Stanisławem Kozickim. Przemieszczał się na polu walki pod ogniem artylerii i pocisków karabinowych. Pełnił też służbę tzw. czujki⁹, na wysuniętej pozycji pomiędzy wojskami własnymi a nieprzyjacielem. Brał udział w manewrze odwrotowym z Uliny Małej do Krakowa w dniach 9–11 listopada 1914 r.¹⁰

Podczas kampanii w Galicji zobaczył polskie góry i poznał miejscową ludność góralską, z którą chętnie wdawał się w rozmowy. W dniach 6 i 7 grudnia 1914 r. wziął udział w bitwie pod Marcinkowicami-Pisarzową. Po jej zakończeniu ewakuował rannych. Od 16 grudnia leczył się w szpitalu na gruźlicę, przez co nie wziął udziału w największej do tamtej pory bitwie oddziału pod Łowczówkiem. 26 grudnia 1914 r. rozmawiał w lazarecie z Józefem Piłsudskim, który odwiedzał chorych i rannych¹¹. Do I Brygady Legionów Polskich (I BLP) powrócił dopiero 1 lutego 1915 r., a 24 tegoż miesiąca został mianowany starszym żołnierzem. Od marca brał udział w walkach pozycyjnych nad Nidą, gdzie m.in. pełnił obowiązki wartownika, obserwatora na wysuniętej placówce czy ordynansa batalionu¹².

Na wiosnę brał udział w bitwie pod Konarami¹³, podczas której uczestniczył w przeprowadzonym, w niezwykle trudnych warunkach, ataku na dwór w Prze-

⁹ Wg terminologii wojskowej element ubezpieczenia bezpośredniego.

¹⁰ Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.; BUK, PWG 1914, sygn. R. 75, s. 167–173, 179–189, 258–263, 276, 302–353; BUK, PWG 1914–1916, sygn. R. 77, s. 153, 157–159; W. Gierowski, *Bitwa pod Laskami*, „Niepodległość” 1933, t. 7, z. 16, s. 385–399.

¹¹ Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.; BUK, PWG 1914–1916, sygn. R. 77, s. 159–163, 169–199, 176; W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867–1935*, t. 1: 1867–1916, Łomianki 2006, s. 389.

¹² Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.; BUK, PWG 1914–1916, sygn. R. 77, s. 199–233. Szerzej na temat I Brygady nad Nidą zob. U. Oettingen, *I Brygada Legionów Polskich nad Nidą w 1915 roku*, „Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich” 2013, nr 4, s. 9–28.

¹³ Szerzej zob. m.in. H. Zieliński, *Konary 16–25.5.1915*, Warszawa 1935; U. Oettingen, *Walki 2. Pułku Piechoty I Brygady Legionów Polskich pod Konarami w 1915 roku*, „Rocznik Świętokrzyski. Seria A: Nauki Humanistyczne” 2005, t. 29, s. 85–98; M. Wołos, *Przerwana droga do Niepodległej. Kazimierz Piątek „Herwin” (1886–1915)*, Warszawa 2016, s. 254–281.

piórowie. W kolejnych dniach brał udział w potyczkach w pobliżu Kamieńca¹⁴. Walczył też w okolicach Bidzin, Ożarowa i Tarłowa, a także w bojach na Lubelszczyźnie, nad rzekami Urzędówką i Bystrzycą. W trakcie bitwy pod Jastkowem, w nocy z 31 lipca na 1 sierpnia 1915 r. rosyjski pocisk przebił mu płuco. Za postawę zaprezentowaną w tej bitwie otrzymał pochwałę w rozkazie dziennym 1. Pułku Piechoty LP, a 6 sierpnia 1916 r., rozkazem komendanta Piłsudskiego nr 3071, prawo do noszenia odznaki „Za wierną służbę”. W niepodległej Polsce za bój ten otrzymał Krzyż Walecznych i został przedstawiony do odznaczenia Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari V klasy. Wniosek został jednak odesłany i zamiast najwyższego wojskowego odznaczenia 15 marca 1923 r. po raz drugi otrzymał Krzyż Walecznych¹⁵.

Rannego Gierowskiego odesłano na tyły, później przebywał w wielu placówkach leczniczych, by 18 listopada 1915 r. trafić do I Batalionu Uzupełniającego, podporządkowanego Komendzie Grupy LP w Koziencicach¹⁶. Został uznany za zdolnego do lekkiej służby i skierowany do Domu Rekonwalescentów w Kamieńsku, gdzie pełnił służbę pomocniczą¹⁷. Od 26 listopada 1916 r. był komendantem posterunku werbunkowego w Chrząstkowie, a 25 lutego 1917 r. został przeniesiony na takie samo stanowisko do Dyminy. Był to jedynie formalny przydział, gdyż w rzeczywistości był kancelistą w Powiatowym Urzędzie Zaciągu w Kielcach. Niedługo potem został przeniesiony do Głównego Urzędu Zaciągu (GUZ) w tym mieście, gdzie powierzono mu prowadzenie spraw zaprzęgowych¹⁸.

Podczas kryzysu przysięgowego odczuwał silną rozterkę, ale ostatecznie ślubowanie złożył. Był w kontakcie z Polską Organizacją Wojskową (POW), ale nie przystąpił do niej. Zapisał, że nie jest po żadnej ze stron sporu politycznego, choć jego sympatie były bliższe zwolennikom Piłsudskiego. Podczas wyjazdu służbowego do Warszawy, udał się na rozmowę do por. Bolesława Długoszow-

¹⁴ Warszawa, CAW-WBH, I Brygada Legionów Polskich 1914–1917, Meldunek sytuacyjny mjr. Śmigłego z dnia 26.05.1915 r., sygn. I.120.24 t. 69, k. 592; BUK, PWG 1914–1916, sygn. R. 77, s. 249; *Rozkaz nr 575 Komendanta I Brygady Legionów Polskich z dnia 5 VI 1915 r.*, [w:] H. Zieliński, *Konary...*, s. 115–120.

¹⁵ Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.

¹⁶ Szerzej na temat Grupy Legionów w 1915 r. zob. W. Jaskulski, *Cesarska i Królewska Komenda Grupy Legionów Polskich (luty–październik 1915 roku). Zarys służby*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2016, t. 17, s. 77–105.

¹⁷ BUK, PWG 1914–1916, sygn. R. 77, s. 253–319; Notatki do PWG, sygn. R. 77A, s. 15–28; PWG 1916–1917, sygn. R. 78, s. 151, 152; Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp. W *Curriculum Vitae* załączonym do prośby o przyjęcie do Wojska Polskiego z 1919 r., Gierowski podał, że w okresie od drugiej połowy listopada 1915 r. do października 1916 r. służył jako celowniczy w 3. baterii 1. Pułku Artylerii LP (PALP). W pamiętniku zapisał jednak, że czas ten spędził w Kamieńsku jako funkcjonariusz Domu dla Rekonwalescentów. Najpewniej był tylko na ewidencji 1. PALP. Pod datą 29 XI 1916 r. zanotował: „Zapisywanie w biurze przynależności. Podaję się jako artylerzysta 3-ej baterii”, BUK, PWG 1916–1917, sygn. R. 78, s. 156.

¹⁸ BUK, PWG 1916–1917, sygn. R. 78, s. 150–265.

skiego „Wieniawy”, który „uznał, że jedynym wyjściem – wiać!!”¹⁹. Gierowski nie zdecydował się jednak na ten krok. W pamiętniku określił się jako zbankrotowany werbunkowiec, co po części ukazuje jego stosunek do sprawy. 20 września otrzymał pochwałę GUZ w Kielcach, a 27 lutego 1918 r. został awansowany na stopień ogniomistrza²⁰. Służbę w aparacie werbunkowym zakończył 1 września 1918 r., przyjmując się do Szkoły Inwalidów Wojennych w Krakowie. W listopadzie uczestniczył w rozbijaniu wojsk austriackich²¹.

Podsumowując służbę Włodzimierza Gierowskiego w Legionach warto zwrócić uwagę na jego rozterki duchowe zapisywane w dzienniku. Pierwsze dni służby w 1. kompanii były dla niego bardzo ciężkie, a atmosfera nie do przyjęcia. Słyszając żarty z Kościoła Katolickiego i papieża czuł się bardzo źle. Kolegów z kompanii określał mianem hołoty i wstydził się maszerować z nimi ulicami Kielc. Towarzystwo broni z poddanyymi cesarza Franciszka Józefa, którzy posiadali wykształcenie i pochodzili z dobrych domów, również nie pomagało. Nie mieli wspólnych poglądów, co tylko potęgowało jego rozgoryczenie. Młody, wrażliwy, wychowany w dobrym domu 17-letni chłopak, nie potrafił porozumieć się z inaczej ukształtowanymi ludźmi.

Wedle swego przekazu 11 września stanął do raportu z prośbą o zwolnienie z Legionów, ale w odpowiedzi usłyszał: „od nas tylko śmierć zwalnia”²². Gorszyły go rekwizycje dokonywane przez legionistów, a otrzymany żołd c. i k. armii podsumował zdaniem: „Ach jak parzyły mnie po rękach te nędzne groszaki austriackie, które do gnoju rzuciłem”²³. Popierał ideę niepodległości, ale mocno przeżywał brutalność wojny. Miał problemy z wytłumaczeniem sobie celu zabijania rosyjskich żołnierzy²⁴.

19 października 1914 r. doszło do zdarzenia, które mogło mieć dla niego drastyczne konsekwencje. Pobił dowódcę Sekcji za to, że ten potraktował go wulgarnie obrażając przy tym jego matkę. Zaraz po zdarzeniu Gierowski meldował dowódcy plutonu: „Obywatelu komendancie, melduję posłusznie, że wybiłem swego sekcyjnego po twarzy za to, że ułbiżył mi boleśnie”²⁵. Koledzy, którzy mieli go aresztować udali omdlenie, a dowódca kompanii, por. „Dąb”, straszył sądem polowym. Zdarzenie zakończyło się raportem karnym, na którym dostał dwie godziny tzw. szpangi²⁶. Rozgoryczony Gierowski, wraz z kolegą, postano-

¹⁹ BUK, PWG 1916–1917, sygn. R. 78, s. 277.

²⁰ Odpowiednik stopnia sierżanta w piechocie.

²¹ Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.; BUK, PWG 1916–1917, sygn. R. 78, s. 266–305; J. Osiecki, *Z lamusa...*, s. 58–60.

²² BUK, PWG 1914, sygn. R. 75, s. 137.

²³ BUK, PWG 1914, sygn. R. 75, s. 138, 139, 150, 157.

²⁴ BUK, PWG 1914, sygn. R. 75, s. 342, 343.

²⁵ BUK, PWG 1914, sygn. R. 75, s. 283.

²⁶ Kara polegała na skuciu jednej strony kończyny górnej z drugą stroną kończyny dolnej, co uniemożliwiało jakikolwiek ruch o własnych siłach.

wił za wszelką cenę – drogą służbową przez dowódcę kompanii i batalionu (kpt. Michał Żymirski²⁷) – dotrzeć przed oblicze Piłsudskiego, od którego oczekiwał odpowiedzi czy jego służba w Legionach służy idei niepodległości. Ostatecznie sprawa nie została rozwiązana, gdyż w dniu raportu u kpt. Żymirskiego, rozgórzała bitwa pod Laskami i Anielinem. Kara nie została wykonana²⁸.

Nostalgiczny nastrój Gierowskiego trwał prawie przez całą służbę w Legionach. Silnie odczuwał groźbę wojny. W trakcie walk pozycyjnych nad Nidą zanotował: „Moje położenie obecne staje mi znów jaskrawo przed oczami [...] Straszny krzyk rwie się w piersi [...] Jestem bezsilny. Na myśl o ojcu lub matce mimo woli spływają mi po twarzy łzy gorące, gorętsze niż krople roztopionego żelaza [...] Jestem bezsilny!! Na próżno serce kona z bólu. Strasznie! Strasznie!”²⁹.

Egzamin maturalny zdał w II Szkole Realnej w Krakowie 17 czerwca 1919 r. i niedługo potem złożył podanie o przyjęcie do Wojska Polskiego. Wniosek motywował „poświęceniem wszystkich swych chęci, doświadczenia i nabytej wiedzy artylerii polskiej, którą ukochałem, która jest i będzie najtrwalszym fundamentem pod budującą się promienną postać Polski – potęgi!”³⁰. Został przyjęty i skierowany do Szkoły Podchorążych Piechoty w Warszawie³¹. Ze względu na olbrzymi deficyt oficerów, kształcił się w skróconym trzymiesięcznym cyklu, przeznaczonym dla żołnierzy „o dużej praktyce wojskowej”³². Szkołę ukończył ze stopniem podchorążego³³ i przydziałem do artylerii³⁴.

Była to 13. Bateria Zapasowa (BZap.)³⁵ we Włodzimierzu Wołyńskim, gdzie stanął się 10 grudnia 1919 r., obejmując funkcję oficera zaprzęgowego. Jeszcze w tym samym miesiącu został mianowany podporucznikiem. Z początkiem lutego 1920 r. został dowódcą baterii szkolnej, a od 15 marca pełnił funkcję kierownika wyszkolenia całej 13. BZap. Sytuację w jednostce przedstawił następująco: „Źle ubrani, głodni, marznący rekruci jak muchy umierający na grypę i tyfus. Lub wieszający się z rozpaczony na gruszkach po polu. (Tak!). Te na wpół miesz-

²⁷ Michał Żymirski zmienił nazwisko na Żymierski najpewniej w początkach 1915 r., dlatego w tekście występuje jako Żymirski do końca 1914 r. i jako Żymierski w późniejszym okresie.

²⁸ BUK, PWG 1914, sygn. R. 75, s. 277–312.

²⁹ BUK, PWG 1914–1916, sygn. R. 77, s. 212.

³⁰ Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.

³¹ BUK, PWG 1919–1921, sygn. R. 79, s. 41.

³² Warszawa, CAW-WBH, Gabinet II Wiceministra Spraw Wojskowych, Raport z czynności Inspektoratu Szkół Wojennych Piechoty, sygn. I.300.2 t. 1, bp.

³³ W ówczesnym Wojsku Polskim stopień podchorążego był traktowany jako kandydat na oficera. Mianowanie na pierwszy stopień oficerski podporucznika odbywało się nie po zakończeniu szkoły wojskowej lecz na wniosek dowódcy pod którego rozkazami służył podchorąży.

³⁴ Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.; BUK, PWG 1919–1921, sygn. R. 79, s. 36–70.

³⁵ Jednostka zapasowa była zapleczem oddziału będącego na froncie, który uzupełniała przede wszystkim pod względem osobowym. Dla pułków piechoty istniały bataliony zapasowe, dla pułków kawalerii – szwadrony zapasowe, a dla pułków artylerii – baterie zapasowe.

kalne koszary, bez prycz, bez szyb w oknach, z gnojem i smrodem, z zimnym asfalem zamiast podłóg. Parszywe konie, biedne widma zwierząt i okradający je z paszy żołnierze – złodzieje. To pole syzyfowej pracy w jaką jesteśmy z naszą przeklętą polską lekkomyślną swobodną beztróską. Ta rozpaczliwa nieudolność intendencji i urzędów gospodarczych³⁶. Wolne od zajęć z żołnierzami popołudnia spędzał na wyjściach do miasta i rozmowach z napotykanymi osobami, co świadczy o tym, że był człowiekiem otwartym. 15 czerwca otrzymał pochwałę w rozkazie dziennym jednostki³⁷.

Na początku lipca 1920 r. został przeniesiony do 18. BZap. w Modlinie na stanowisko instruktora baterii szkolnej. Na własną prośbę w dniu 20 lipca odszedł do 18. Pułku Artylerii Ciężkiej (PAC). Otrzymał przydział pierwszego oficera 1. baterii, I dywizjonu. Uczestniczył w obronie twierdzy Modlin, a jednym z jego zadań była obserwacja ruchów wojsk Armii Czerwonej. W ciągu kilku kolejnych dni odbyły się intensywne strzelania artyleryjskie, podczas których był z żołnierzami na stanowiskach ogniowych oraz na punkcie obserwacyjnym. Po zakończeniu walk jako tłumacz brał udział w przesłuchiowaniu rosyjskich oficerów³⁸. Służba Gierowskiego spotkała się z aprobatą przełożonych i zarówno dowódca dywizjonu, jak i pułku, wystawili mu bardzo dobre opinie służbowe. Z kolei dowódca 18. BZap. zapisał: „bardzo dobry, pracowity, sumienny, w zachowaniu szlachetny, z poczuciem obowiązku oficera Wojska Polskiego”³⁹.

Po zakończeniu działań zbrojnych Gierowskiemu udało się dostać na skrócony kurs oficerów artylerii odbywający się w Szkole Podchorążych Artylerii w Poznaniu. 27 grudnia 1920 r. zweryfikowano go w stopniu porucznika. Służył w 18. Dywizjonie Artylerii Ciężkiej (DAC) w Prużanie, na stanowisku pierwszego oficera 2. baterii⁴⁰. Po włączeniu 18. DAC w skład 1. PAC, 20 października został wyznaczony na stanowisko dowódcy 6 baterii. Pododdział uzbrojony był w cztery haubice kalibru 155 mm produkcji francuskiej wz. 1917 mle *Schneider*⁴¹. Za 1921 r. otrzymał od dowódcy Pułku opinię: „Wybitny dowódca baterii – doskonały instruktor”⁴². Na przełomie lutego i marca 1922 r. złożył podanie o przyjęcie do Wojennej Szkoły Sztabu Generalnego⁴³, ale okazało się że nie spełniał

³⁶ BUK, PWG 1919–1921, sygn. R. 79, s. 100, 101.

³⁷ BUK, PWG 1919–1921, sygn. R. 79, s. 115–130.

³⁸ BUK, PWG 1919–1921, sygn. R. 79, s. 133–166.

³⁹ Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.

⁴⁰ Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.; BUK, PWG 1919–1921, sygn. R. 79, s. 167–253; BUK, PWG 1921–1924, sygn. R. 80, s. 13, 14. Stanowisko pierwszego oficera było odpowiednikiem zastępcy dowódcy baterii.

⁴¹ R. Łoś, *Artyleria polska 1914–1939*, Warszawa 1991, s. 49, 50, 57; M. Giętkowski, *Taktyczno-techniczne zasady działania artylerii Wojska Polskiego 1918–1939*, Bydgoszcz 2017, s. 35–37, 43.

⁴² Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.

⁴³ WSSG została przemianowana na Wyższą Szkołę Wojenną 16.08.1922 r. Zob. „Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych” 1922, nr 33, poz. 476; P. Stawecki, *Oficerowie...*, s. 16, 17.

wymogu posiadania stopnia oficerskiego przez okres trzech lat⁴⁴. Na przełomie lipca i sierpnia brał udział w strzelaniach poligonowych w Rembertowie pod Warszawą⁴⁵. Od 13 września 1922 r. był odkomenderowany do Szefostwa Po-borów Dowództwa Okręgu Korpusu nr I w Warszawie. W listopadzie rozpoczął służbę w 3. PAC w Wilnie na stanowisku dowódcy 6. baterii I dywizjonu. Od kwietnia do października 1923 r. odbył kurs dowódców baterii w Strzeleckiej Szkole Artylerii w Toruniu⁴⁶.

Po powrocie do Pułku, 2 kwietnia 1924 r. został awansowany na stopień ka-pitana. Por. Jerzy Kirchmayer zapamiętał go z tego okresu jako wymagającego dowódcę⁴⁷. Podczas służby w 3. PAC zastępował dowódcę III dywizjonu, nad-zorował budowę strzelnicy, szkolił rekrutów pułku oraz był szefem kuchni dy-wizjonu. Podczas ćwiczeń letnich na poligonie w Pohulance odwiedził Zułów – rodzinna miejscowość Józefa Piłsudskiego. W okresie, gdy jego dawny dowódca z I Brygady nie pełnił funkcji państwowych, Gierowski zapisał w pamiętniku, że jako żołnierz czuje się bez wodza, a co gorsza także bez sztandaru. Dlatego zapewne czuł wielkie wzruszenie stojąc nad jego rodzinnym grobowcem⁴⁸.

Od marca do maja 1925 r. uczestniczył w kursie informacyjnym dla oficerów broni w zakresie sprzętu i uzbrojenia. 27 czerwca został przeniesiony do Od-działu II Sztabu Generalnego (SG) w Warszawie na stanowisko referenta. Będąc w Warszawie spróbował dostać się do Wyższej Szkoły Wojennej (WSWoj.). Eg-zamin przedwstępny odbył się 20 listopada 1925 r., a z wynikiem pozytywnym ukończyło go 104 z 214 kandydatów. Drugą fazą selekcji był egzamin wstępny, który zdało 59 ze 119 oficerów⁴⁹, wśród których był także Gierowski. Od 5 lipca do 2 listopada 1926 r. odbywał obowiązkowe staże w piechocie (4. Pułk Strzel-ców Podhalańskich w Cieszynie⁵⁰) i kawalerii (15. Pułk Ułanów Poznańskich⁵¹), po których rozpoczął naukę w najbardziej elitarnej polskiej uczelni wojskowej⁵².

⁴⁴ P. Stawecki, *Oficerowie...*, s. 21.

⁴⁵ Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.; BUK, PWG 1921–1924, sygn. R. 80, s. 29–171.

⁴⁶ Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.; BUK, PWG 1921–1924, sygn. R. 80, s. 175–284.

⁴⁷ J. Kirchmayer, *Pamiętniki*, Warszawa 1987, s. 248, 249.

⁴⁸ Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.; BUK, PWG 1921–1924, sygn. R. 80, s. 285–312.

⁴⁹ P. Stawecki, *Oficerowie...*, s. 36.

⁵⁰ W czasie odbywania stażu Pułk przebywał na ćwiczeniach letnich w Kasinie Wielkiej w Be-skidach. Gierowski został przydzielony do 5. kompani.

⁵¹ W czasie odbywania stażu, Pułk przebywał na ćwiczeniach letnich w Biedrusku. Gierowski został przydzielony do 3. szwadronu.

⁵² Warszawa, CAW-WBH, Wyższa Szkoła Wojenna, Wykaz słuchaczy II rocznika 1926/28 WSWoj., sygn. I.340.1 t. 240, bp.; Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.; BUK, PWG 1921–1924, sygn. R. 80, s. 298–303; BUK, PWG 1926–1928, sygn. R. 81, s. 5–14.

Kurs trwał dwa lata i był to ostatni okres, gdy przemożny wpływ na jego przebieg wywierała kadra francuska⁵³. Dominowały przedmioty teoretyczne i praca własna. Na wiosnę rozpoczęły się zajęcia w terenie, co znacznie bardziej odpowiadało Gierowskiemu. Rok szkolny zakończył się 21 czerwca 1927 r., a słuchacze obu roczników i kursów doszkalania wraz z niektórymi oficerami Ministerstwa Spraw Wojskowych (MSWojsk.) i SG wyruszyli w historyczną podróż taktyczną. W jej trakcie odbywały się gry wojenne, w których kpt. Gierowski był m.in. szefem artylerii dywizji, a na drugim roku oficerem oddziału IV (kwatermistrzowskiego) armii czy dowódcą korpusu. Jesienią słuchacze trafili do jednostek liniowych w celu wzięcia udziału w ćwiczeniach poligonowych. Gierowski trafił do 2. Samodzielnej Brygady Kawalerii w Równym.

Podczas ćwiczeń poligonowych mających miejsce w trakcie drugiego roku kursu – 14 maja 1928 r. – przypadł mu przywilej poprowadzenia natarcia batalionu manewrowego na poligonie w Rembertowie, które oglądała cała szkoła z płk. Louisem Faurem na czele. Latem znów odbyły się podróże taktyczne. Zwiedzono m.in., dobrze znane Gierowskiemu, pole bitwy pod Jastkowem oraz Pomorze. Uczestnicy kursu wypłynęli nawet w morze na okręcie wojennym RP. W sierpniu 1928 r. wyjechał na staż do 9. Dywizji Piechoty, by wziąć udział w ćwiczeniach międzydywizyjnych, w trakcie których pełnił funkcję szefa oddziału operacyjnego.

Po zakończeniu szkoły, dyrektor nauk – francuski płk. Faury – wyraził o nim następującą opinię: „dobry, zbyt powolny w pracy i decyzji. Umysł zbyt skomplikowany, co jednak nie przeszkadza, że posiada bardzo silną i szczerą wolę. Sumienny, posiada zimną krew. Powinien pracować pod kierownictwem. Bardzo dobry oficer”. Opinia służbowa brzmiała zaś następująco: „charakter wyrobiony, męski o silnym poczuciu honoru. Bardzo pracowity. Umysł bardzo jasny i logiczny. Taktycznie bardzo dobrze wyszkolony. Bardzo dobry organizator i kierownik”⁵⁴. Natomiast komendant WSWoj. gen. Edmund Kessler napisał, że nadaje się na dowódcę baterii lub oficera SG⁵⁵.

Nowym przydziałem Gierowskiego było WBH, gdzie rozpoczął służbę 5 listopada 1928 r. Jego działalność naukowa musiała znajdować uznanie u przełożonych, gdyż w opinii za 1931 r. otrzymał ocenę „wybitny”. W tym samym roku – 18 grudnia – został awansowany na stopień majora dyplomowanego⁵⁶. Nieznane są przyczyny jego odejścia z WBH. W memuarystyce podano, że Gierowski odszedł na własną prośbę pod koniec 1932 r., a jako swego następcę rekomendował gen. Stachiewiczowi właśnie autora wspomnień – kpt. dypl. Jerzego

⁵³ Szerzej zob. P. Stawecki, *Oficerowie...*, s. 19, 20; T. Schramm, *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Poznań 1987, s. 117, 118.

⁵⁴ Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.

⁵⁵ Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.

⁵⁶ „Rocznik Oficerski” 1932, s. 184.

Kirchmayera⁵⁷. Do prac historycznych powrócił czasowo w okresie od 23 marca do 16 kwietnia 1935 r., na prośbę szefa WBH⁵⁸.

Od 2 kwietnia do 31 sierpnia 1932 r. Gierowski uczestniczył w kursie doszkalającym dla dowódców dywizjonów w Szkole Strzelania Artylerii w Toruniu. 15 października powrócił do służby liniowej. Przydzielono go do 23. Pułku Artylerii Lekkiej w Będzinie na stanowisko dowódcy III dywizjonu. Za 1933 r. otrzymał opinię służbową „wybitny”, a dowódca ocenił go jako taktycznie bardzo dobrego, o szybkiej orientacji i wielkiej umiejętności podejmowania trudnych decyzji. Jego przełożeni w 1934 r. podtrzymali opinię, podkreślając także walory wyszkoleniowca i wychowawcy. 1 października 1935 r. został przeniesiony do Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych (GISZ) na stanowisko II oficera sztabu Inspektora Armii. Jego przełożonym był gen. Leon Berbecki, który w pamiętnikach zapisał, że Gierowski co roku zwiedzał różne części Europy Zachodniej, a po powrocie zdawał mu relacje o stosunkach społecznych panujących w poszczególnych krajach⁵⁹. W 1935 r. Berbecki wypełnił jego opinię służbową: „Charakter wyrobiony, żołnierski i szczery. Był wybitnym dowódcą dyonu. Taktycznie bardzo utalentowany. Obecnie pracuje bardzo dobrze jako II oficer Inspektoratu”⁶⁰.

Z tego okresu zapamiętał go jego bezpośredni przełożony płk dypl. Leon Mitkiewicz-Żółtek. Gierowski po jednej z bardzo nieprzyjemnych sytuacji z gen. Berbeckim – znanym w wojsku ze swej wybuchowości – miał wyrażać się w żalu do Mitkiewicza, że generał „jest chamem, rosyjskim prostakiem, że czerwony socjalista, czekający tylko na to, aby wyrznąć polskich panów itp.”⁶¹. Wspomnienie to świetnie ukazuje postać pochodzącego z zamożnego i dobrego domu Gierowskiego oraz tworzy spójną całość z postawą, którą przybierał w Legionach. W czasie służby w 1937 r. opublikował artykuł wspomnieniowy poświęcony harcerstwu w Kielcach⁶². Z obowiązku historyka należy przytoczyć nieprzychylną opinię o jego służbie w tym okresie. Obserwując grę wojenną prowadzoną przez gen. Berbeckiego i jego sztab, Jerzy Kirchmayer zapamiętał: „ppłk Gierowski wkładał dużo pracy w to, aby nic nie robić i aby wszystkim się zdawało, że wiele robi”⁶³. Musiał być jednak inaczej oceniany przez gen. Berbeckiego, gdyż 19 marca 1938 r. został awansowany na stopień podpułkownika dyplomo-

⁵⁷ J. Kirchmayer, *Pamiętniki...*, s. 300.

⁵⁸ Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.

⁵⁹ L. Berbecki, *Pamiętniki generała broni L. Berbeckiego*, Katowice 1959, s. 214.

⁶⁰ Warszawa, CAW-WBH, AP Włodzimierz Gierowski, sygn. 1769/89/1434, bp.

⁶¹ Biblioteka Jagiellońska, Oddział zbiorów specjalnych, L. Mitkiewicz, *W Wojsku Polskim 1930–1938*, New York 1962, mps., sygn. 9878, s. 302–304.

⁶² W. Gierowski, *Ku wolnej Polsce. U podstaw harcerstwa kieleckiego (wspomnienia uczestnika)*, [w:] *W dwudziestopięciolatecie harcerstwa kieleckiego. Jednodniówka wydana z okazji jubileuszu*, red. R. Czernecki, Kielce 1937, s. 3–16.

⁶³ J. Kirchmayer, *Pamiętniki...*, s. 429.

wanego. Niedługo potem w maju tegoż roku – po blisko 24 latach w mundurze – zakończył służbę wojskową. Najpewniej było to spowodowane pogarszającym się stanem zdrowia, na który wpływ miała rana postrzałowa z bitwy pod Jastkowem. W marcu 1939 r. został zmobilizowany i przydzielony do rezerwy oficerów sztabowych.

W Kampanii Polskiej 1939 r. Gierowski służył w sztabie Naczelnego Wodza⁶⁴. Z przekazu prasowego wynika, że był oficerem łącznikowym przy Armii „Modlin” i Armii „Kraków”, co jest dość prawdopodobne, ale opracowania naukowe tych związków tego nie potwierdzają⁶⁵. Po zakończeniu kampanii był internowany w Rumunii, skąd w 1941 r. udało mu się powrócić do Kielc⁶⁶. W 1946 r. zeznał, że podczas wojny kontaktował się z Armią Krajową (AK), ale odmówiono mu przystąpienia do organizacji. Zważywszy na jego stan zdrowia⁶⁷ i sytuację życiową jest to prawdopodobne, ale pamiętać trzeba, że jego rodzina była zaangażowana w konspirację⁶⁸. Być może udostępnił mieszkanie lub przechowywał dokumenty czy broń. Na pewno nie zajmował w AK eksponowanych stanowisk⁶⁹.

Po zajęciu ziem polskich przez Armię Czerwoną, Gierowski zgłosił się do Rejonowej Komendy Uzupełnień w Kielcach. Został uznany za niezdolnego do służby wojskowej. W grudniu 1945 r. związał się z organizacją drugiej konspiracji „Wolność i Niezawisłość”, jednak jego działalność nie trwała długo. W dniu 12 lutego 1946 r. został aresztowany przez funkcjonariuszy Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) w Kielcach. Już na drugi dzień po aresztowaniu próbował ratować swą sytuację pisząc list do marsz. Żymierskiego z prośbą o interwencję. Powoływał się na „niejednokrotne spotkania” i „ukształtowanie swej duszy żołnierskiej” przez Żymierskiego, co jednak nie miało wpływu na przebieg sprawy. Podczas śledztwa ujawnił przynależność do organizacji, ale na rozprawie głównej nie przyznał się do winy tłumacząc się prywatnymi zobowiązaniami wobec szefa grupy i niewiedzą, że była ona skierowana przeciwko rządowi. Został skazany na 2 lata więzienia, a tak łagodny wyrok został uzasadniony dotychczasową niekaralnością i inwalidztwem wojennym⁷⁰.

⁶⁴ Warszawa, CAW-WBH, TAP, Włodzimierz Gierowski, sygn. 11/54/136.

⁶⁵ T. Jurga, W. Karbowski, *Armia Modlin 1939*, Warszawa 1987; W. Steblik, *Armia Kraków 1939*, Warszawa 1975.

⁶⁶ Kraków, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie (AIPNK), Wojskowy Sąd Rejonowy w Kielcach (WSRK), Akta Sprawy SR (AS SR) nr 251/46, sygn. IPN Ki 8/56.

⁶⁷ Dodać należy, że przez całe dorosłe życie Gierowski miał problemy zdrowotne związane z raną postrzałową z bitwy pod Jastkowem. Ponadto miał być także kontuzjowany w głowę w trakcie Kampanii 1939 r.

⁶⁸ W. Borzobohaty, „Jodla”. *Okręg radomsko-kielecki ZWZ-AK 1939–1945*, Warszawa 1984, s. 29.

⁶⁹ Kraków, AIPNK, WSRK, AS SR nr 251/46, sygn. IPN Ki 8/56.

⁷⁰ Kraków, AIPNK, WSRK, AS SR nr 251/46, sygn. IPN Ki 8/56.

Po wyjściu na wolność, w lutym 1947 r., Gierowski pozostał w Kielcach. Pracował w różnych zawodach, należał do Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, Kieleckiego Towarzystwa Naukowego, Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Okręgowej Komisji Opieki nad Zabytkami oraz Koła Miłośników Kielc. Pozostawił po sobie niewydane 800-stronicowe dzieło o historii Kielc⁷¹. Napisał także *Kronikę rodu Gierowskich*. Zmarł 17 czerwca 1965 r. w rodzinnym mieście⁷².

Spuścizna historyczno-wojskowa Włodzimierza Gierowskiego

Pierwszym tekstem opublikowanym przez Włodzimierza Gierowskiego podczas pracy w WBH była broszura propagująca Wojsko Polskie i jego historię⁷³. Do druku podał też niewielki fragment swych pamiętników legionowych⁷⁴. Napisał kilka artykułów zamieszczonych w „Niepodległości”⁷⁵ i „Bellonie”⁷⁶. W artykule o Polskiej Sił Zbrojnej (PSZ) zamieścił prośbę do uczestników wydarzeń o nadsyłanie sprostowań, uzupełnień i relacji⁷⁷. Teksty te wraz z nowymi ustaleniami Gierowskiego tworzą spójną całość w pracy pt. *Organizacja Sił Zbrojnych z ramienia Rady Regencyjnej (RR) w przededniu niepodległości*⁷⁸, która powstała w czasie jego służby w WBH. Nie została jednak nigdy opublikowana w całości. W skład opracowania wchodzi fragmenty publikacji i maszynopisów. Całość zachowana jest w układzie chronologiczno-problemowym i podzielona na trzy części (cz. I – rozdziały 1–7, cz. II – rozdziały 8–10, cz. III – rozdziały 11–15). Rękopis zapisany jest w prawej kolumnie wszystkich stron, a po stronie lewej znajdują się liczne dopiski ze strzałkami, w którym miejscu tekstu winny się one

⁷¹ J. Drażyk, *Materiały...*, s. 104, 105; T. Wągrowski, *Karty historii PTK – PTTK (21). Mała turystyka po mieście*, „Przygodnik. Biuletyn Klubu Turystów Pieszych Przygoda” 2009, nr 2 (98), s. 1–2; J. Osiecki, *Z lamusa...*, s. 60.

⁷² Warszawa, CAW-WBH, TAP, Włodzimierz Gierowski, sygn. 11/54/136.

⁷³ W. Gierowski, *Wojsko Polskie w przeszłości i dzisiaj*, Warszawa 1929; Warszawa, CAW-WBH, KR, W. Gierowski, *Wojsko Polskie w przeszłości i dzisiaj*, mps., sygn. I.400.1599, s. 1–44.

⁷⁴ W. Gierowski, *Bitwa...*, s. 385–399.

⁷⁵ W. Gierowski, *Królewsko-polska Komisja Wojskowa (1917–1918), cz. I*, „Niepodległość” 1933, t. 4, z. 7, s. 127–150; W. Gierowski, *Królewsko-Polska Komisja Wojskowa (1917–1918), cz. II*, „Niepodległość” 1934, t. 4, z. 8, s. 334–357; Warszawa, CAW-WBH, KR, W. Gierowski, *Komisja Wojskowa. Geneza powstania, krótki zarys rozwoju i działalności*, Warszawa 1929, mps., sygn. I.400.2019, s. 1–54.

⁷⁶ W. Gierowski, *Polska Siła Zbrojna w przededniu niepodległości*, „Bellona” 1931, t. 37, z. 1, s. 1–34; W. Gierowski, *Analiza żywych sił Polski w październiku 1918 r.*, „Bellona” 1933, t. 41, z. 1, s. 1–23; Warszawa, CAW-WBH, KR, *Polska Siła Zbrojna. Geneza powstania, krótki zarys rozwoju, stan w dniu objęcia nad nią władzy przez Radę Regencyjną, rozbudowa w czasie między 12.X.1918 r. a 11.XI.1918 r. (PSZ)*, Warszawa 1929, mps., sygn. I.400.2043, s. 1–70.

⁷⁷ W. Gierowski, *Polska...*, s. 1.

⁷⁸ Warszawa, CAW-WBH, KR, W. Gierowski, *Organizacja Sił Zbrojnych z ramienia Rady Regencyjnej w przededniu niepodległości*, rps. (Organizacja), sygn. I.400.2326, k. 1–508.

znajdować. W tekście zdarzają się błędy ortograficzne i stylistyczne oraz częste skreślenia. Ze względu na tematyczną zwartość pracy i artykułów zostaną one omówiona jako jedno dzieło.

W rozdziale 1 cz. I pracy, autor przedstawił próby budowania państwowości polskiej i sił zbrojnych przez RR do października 1918 r. Zaprezentował liczbę 1 409 374 potencjalnych żołnierzy ze spisu ludności dokonanego 10 października 1916 r. przez Niemcy i Austro-Węgry. Przyjęcie władzy przez RR od Cesarstwa Niemieckiego (rozdział 2) określił Gierowski mianem oportunistów, a rezultaty organizowania wojska słowem nikły. Oceniając skład Rady stwierdził, że ani Zdzisław Lubomirski, ani Stanisław Ostrowski, nie posiadali „wyształcenia fachowo-wojskowego, ani innych danych niezbędnych do ewentualnego wysunięcia się na czoło Sił Zbrojnych w charakterze Naczelnego Wodza”⁷⁹. Działalność Komisji Wojskowej (KW) przedstawił w rozdziale 3 cz. I. Podzielił ją na cztery czasookresy, wyeksponował tło wydarzeń politycznych oraz ukazał schematy organizacyjne. W rozdziale 4 zaprezentował preliminarz budżetowy Królestwa Polskiego za okres od 1 lipca do 31 grudnia 1918 r. Podał fundusze, którymi dysponowała RR, Prezydent Ministrów oraz poszczególne departamenty i ministerstwa. Szerzej przedstawił budżet KW w wysokości ponad 3,5 mln marek. Zaprezentował stan rolnictwa i przemysłu, dzieląc go na wielki, średni i drobny, podając dane w rozbiciu na poszczególne sektory gospodarki z szacunkową liczbą robotników i procentowym porównaniem do danych z lat 1912–1913. Zaznaczył, że polityka Niemiec była nastawiona na likwidację przemysłu na ziemiach polskich w celu pozbycia się konkurencji i opanowania rynku zbytu dla własnej wytwórczości⁸⁰.

Kolejny rozdział (5) poświęcił autor PSZ⁸¹, a do rękopisu dołączył niekompletny maszynopis swojego artykułu⁸². Przedstawił dowództwo, podległość oraz podział kompetencji i organizację, prezentując schemat organizacyjny. Ukazał szczegółowo rodzaje broni (piechota, artylerii, kawalerii) i służb (inżynieria, wojska taborowe, służba zdrowia, służba sprawiedliwości, aparat zaciągu) oraz szkolnictwo wojskowe. Podał drobiazgowo etaty dla poszczególnych oddziałów i pododdziałów, porównując je do rzeczywistej liczby żołnierzy. Wymienił ilość koni w poszczególnych jednostkach, dzieląc je na zwierzęta

⁷⁹ Warszawa, CAW-WBH, KR, W. Gierowski, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 15.

⁸⁰ Warszawa, CAW-WBH, KR, W. Gierowski, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 1–51. W kwestiach gospodarczych Gierowski korzystał z publikacji: *Dziesięciolecie intendencji Polskiej Siły Zbrojnej 1918–1928*, red. K. Rudolf, H. Stypułkowski i in., Warszawa 1929.

⁸¹ W rękopisie brakuje początku rozdziału wraz z tytułem (k. 52–57), ale jest wklejony maszynopis artykułu W. Gierowski, *Polska...*, s. 1–34. Należy uznać, że rozdział miał być w całości opublikowanym tekstem.

⁸² Warszawa, CAW-WBH, KR, PSZ, sygn. I.400.2043, s. 1–70; W. Gierowski, *Polska...*, s. 1–34.

własne, zewidencjonowane, przebywające w szpitalach weterynaryjnych oraz będące na stanie faktycznym. Wyliczył ilość i rodzaj wozów, a także uzbrojenie pozostające na wyposażeniu wojsk. Zauważył „ogromną ostrożność, czujność i pilną uwagę Niemców w wydawaniu Wojsku Polskiemu broni oraz wyraźną dążność do zapobiegania gromadzeniu się w rękach polskich nadetatowej jej ilości”⁸³. Oceniał też nastroje panujące wśród kadry dowódczej, wymieniając dwie drogi ideowe: Józefa Piłsudskiego (odejścia od państw centralnych) oraz Józefa Hallera (wytrwania za wszelką cenę z bronią w zwartych oddziałach). Zauważył zjawiska mnożących się kradzieży i dezercji, podając liczbę aresztowanych i skazanych na dzień 2 października 1918 r. wynoszącą ok. 10 procent stanu osobowego PSZ⁸⁴.

Na podstawie opublikowanego artykułu pt. *Analiza żywych sił Polski w październiku 1918 r.*⁸⁵ powstał rozdział 6. Gierowski wykorzystał w nim ustalenia z pracy *Udział Polaków w wojnie światowej*, opracowanej wspólnie z mjr. dr. Wacławem Lipińskim pod redakcją gen. Juliana Stachiewicza. Dzieło zostało wydane w Paryżu w języku francuskim, co świadczy o próbie umiędzynarodowienia badań oraz podkreślenia udziału Polaków w Wielkiej Wojnie w armiach państw zaborczych⁸⁶. Problematyka została podzielona na 4 części:

1. Element szkolony w polskich formacjach, do których zaliczył pozostałości po Legionach Polskich w szacunkowej liczbie 15 tys., internowanych i rozproszonych po ziemiach polskich. Podał stany korpusów wschodnich i organizacji oficerskich, które powstały na ich bazie w Królestwie Polskim oraz liczbę 60 tys. żołnierzy Armii Polskiej we Francji. Razem doliczył się 125 061 wyszkolonych żołnierzy.
2. Element szkolony w formacjach polskich tajnych, do których zaliczył członków POW w liczbie ok. 50 tys. Podał także istnienie wielu mniejszych organizacji.

⁸³ W. Gierowski, *Polska...*, s. 16.

⁸⁴ W. Gierowski, *Polska...*, s. 1–34; Warszawa, CAW-WBH, KR, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 58–84; Warszawa, CAW-WBH, KR, PSZ, sygn. I.400.2043, 1–70.

⁸⁵ W. Gierowski, *Analiza...*, s. 1–23.

⁸⁶ W. Gierowski, W. Lipiński, *La participation de la nation polonaise à la guerre mondiale*, [w:] *La Pologne, sa vie économique et sociale pendant la guerre*, t. 1, red. M. Handelsman, Paris 1933. Istnieje także inny zapis bibliograficzny sugerujący, że publikacja doczekała się kolejnego wydania: W. Gierowski, W. Lipiński, J. Stachiewicz, *La participation de la nation polonaise à la guerre mondiale*, Paryż 1935. Zob. W. Lipiński, *Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905–1918*, wstęp i oprac. M. Gałęzowski, współpr. J. Kirszak, Łomianki 2016, s. 307; Warszawa, CAW-WBH, KR, W. Gierowski, W. Lipiński, red. J. Stachiewicz, *Udział Polaków w armiach walczących*, mps., sygn. I.400.971, s. 1–69; Warszawa, CAW-WBH, KR, W. Gierowski, *Wysilek Polski w Wojnie Światowej*, sygn. I.400.975, s. 1–12. W przypisie artykułu W. Gierowski, *Analiza...*, s. 15, umieszczono sugestię, że tekst pod nazwą *Udział Polaków w wojnie światowej* został wydany także w języku polskim, nakładem Fundacji Carnegiego.

3. Element szkolony w wojskach zaborczych, których ilość wyliczył na podstawie spisów powszechnych. Przedstawił liczbę 114 732 mężczyzn, którzy z ziem trzech zaborów byli corocznie powoływani do służby wojskowej przed 1914 r. Dokonał analizy Polaków służących w armiach państw zaborczych w latach 1914–1918 z jednoczesnym szacunkiem strat. Podał liczbę ok. 1 400 tys. żołnierzy dla wojska austro-węgierskiego, z których 220 tys. to polegli i ranni. Wymienił pułki i oddziały zapasowe austriackie, które składały się z Polaków, prezentując ich dyslokację w okresie pokoju i w jesieni 1918 r. Liczbę przeszkolonych żołnierzy z Armii Cesarstwa Niemieckiego oszacował na 780 tys. z czego 110 tys. miało stanowić straty. W Armii Imperium Rosyjskiego służyło wg jego wyliczeń 1 196 tys. Polaków, z których 60 tys. miało polec w latach 1914–1918, a 50 tys. służyć w polskich korpusach na wschodzie. Ogólną liczbę Polaków przeszkolonych w armiach zaborczych i pozostających przy życiu w jesieni 1918 r. oszacował na 2 986 tys., z których ok. 1 mln to ranni w sporej części niezdolni do służby wojskowej. Liczbę poległych Polaków z okresu Pierwszej Wojny Światowej zwiększył do 500 tys., uzasadniając to błędami w statystykach.
4. Element surowy, który na skutek działań wojennych nie został powołany do wojska przez państwa zaborcze. Byli to mieszkańcy ziem Królestwa Polskiego, którzy przed ewakuacją armii carskiej nie zostali zmobilizowani lub osiągnęli wiek poborowy w trakcie działań wojennych. Podając liczbę z niemiecko-austriackiego spisu powszechnego z 1916 r. podkreślił, że dotyczyła samych mężczyzn w wieku od 16 do 45 lat, bez orzekania o ich zdolności do służby wojskowej. Zasugerował, że liczba ta mogła być znacznie większa, gdyż w obawie przed poborem czy przymusowym wywiezieniem na roboty do Austrii lub Niemiec młodzi mężczyźni unikali rejestracji.

W podsumowaniu rozdziału przedstawił Gierowski liczbę ponad 4 mln potencjalnych żołnierzy, znajdujących się na ziemiach polskich w październiku 1918 r. Wyraźnie zaznaczył, że jest to ocena ogólnikowa, podając przykłady: ziem spornych, rozproszenia żołnierzy na terenie ogarniętej rewolucją Rosji, sporych wpływów organizacji komunistycznych, a także – co najistotniejsze – zamieszkiwania ziem polskich przez mniejszość żydowską i ukraińską, które nie musiały być przychylnie nastawione do idei niepodległości Polski⁸⁷.

W rozdziale 7 ocenił działalność RR słowami: „Rada Regencyjna i jej organa i narzędzia nie tyle reprezentowały państwo polskie, ile raczej jego zupełną bezsilność wobec mocarstw centralnych”⁸⁸. Zwrócił uwagę, że Rada nie miała programu finansowo-skarbowego, a sytuacja gospodarcza była katastrofalna. Podał za przykład, że nawet emisja waluty Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej pozostawała w rękach niemieckich.

⁸⁷ W. Gierowski, *Analiza...*, s. 1–23; Warszawa, CAW-WBH, KR, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 85–135.

⁸⁸ Warszawa, CAW-WBH, KR, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 136.

W kolejnym rozdziale (8) rozpoczynającym cz. II, podjął problematykę organizacji sił zbrojnych oraz aktywności RR pomiędzy 7 a 31 października 1918 r. Dzień 7 października uznał za przełom, gdyż regenci wydali wtedy odezwę proklamującą niepodległość Polski. Działania od tej chwili zaczęły zmierzać do „jak najszybszego pozbycia się okupantów i do rozbudowania w najszerszych możliwościach państwa polskiego, aby kongres pokojowy postawić wobec faktu dokonanego to jest wobec niepodległego i możliwie wielkiego państwa polskiego”⁸⁹. Zarysował tło polityczne i powody, dla których państwa centralne przystąpiły do negocjacji i ustępstw wobec sprawy polskiej⁹⁰.

W rozdziale 9 został wykorzystany artykuł z „Niepodległości”⁹¹. Gierowski zaprezentował pewną formę strachu RR przed radykalizującym się społeczeństwem, co wpłynęło na sposób organizacji wojska. Uznano bowiem, że należy je tworzyć na zasadzie przymusowego poboru, a nie zaciągu ochotniczego, który mógłby skierować w szeregi wojska element dla Rady niepożądany⁹². Włóścianie – których pobór dotyczył w większym stopniu – byli warstwą społeczną bardziej pewną i przewidywalną. Zaznaczył jednak Gierowski problemy z organizacją aparatu mobilizacyjnego, bez rozbudowy którego nie było możliwości przeprowadzenia poboru na większą skalę. W formie zarzutu podniósł, że Rada wybrała współpracę z władzami okupacyjnymi, a nie z własnym społeczeństwem. Wymienił też postulaty KW zaakceptowane przez RR w dzień po manifestacji z 7 października 1918 r. Były to:

- zmiana roty przysięgi PSZ na wierność RR;
- zjednoczenie przebywających w Warszawie dowórczyków i PSZ oraz wezwanie gen. Józefa Dowbór-Muśnickiego do objęcia Naczelnego Dowództwa;
- zarządzenie przymusowego poboru i przeprowadzenie go przez KW przy współpracy z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych;
- zażądanie od Niemiec wypuszczenia Polaków pozostających w obozach jenieckich;

⁸⁹ Warszawa, CAW-WBH, KR, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 149.

⁹⁰ Warszawa, CAW-WBH, KR, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 136–160.

⁹¹ W. Gierowski, *Królewsko-Polska...*, cz. II, s. 334–357.

⁹² Warto w tym miejscu dodać, że tuż po objęciu władzy przez Józefa Piłsudskiego w listopadzie 1918 r., doszło pomiędzy nim a gen. Tadeuszem Rozwadowskim do konfliktu na tle przymusowego poboru. Piłsudski był zdania, że zaciąg ochotniczy spowoduje wstąpienie w szeregi wojska najbardziej patriotycznego elementu, który z czasem stanie się kadrą dla formowanej z poboru armii. Pogląd ten sprawdził się w organizacji wojska w latach 1918–1921, ale trzeba też zauważyć znaczną liczbę dezertorów wśród ochotników. W sporej części uważali oni, że skoro wstąpili do wojska z własnej woli, to sami mogą też z niego odejść. Zob. T. Kmieciak, *Sztab Generalny Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 2012, s. 44; L. Kania, *Stosunek społeczeństwa polskiego i mniejszości narodowych do obowiązku służby wojskowej w czasie wojny z Rosją bolszewicką (luty 1919 – listopad 1920)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2020, t. 21 (72), nr 3, s. 47–79.

- wydanie odezwy werbunkowej;
- wydanie odezwy do narodu o dobrowolne opodatkowanie się dla celów wojskowych;
- upoważnienie KW do pertraktacji z intendenturą niemiecką w sprawie przekazania umundurowania, wyposażenia i uzbrojenia dla 50 tys. żołnierzy polskich;
- wystąpienie do Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego (GGW) o uruchomienie kredytu na ten cel.

Rada prowadziła w tych kwestiach negocjacje z generałem gubernatorem Hansem Hartwigiem von Beselerem. Proponowano stopniowe przekształcenie KW w MSWojsk. ze SG w składzie oraz kandydaturę gen. Dowbór-Muśnickiego na dowódcę mającego powstać I korpusu. Gierowski podniósł, że podporządkowanie SG pod MSWojsk., było systemem stosowanym w armii rosyjskiej. Opisał plan wykorzystania kadr I Korpusu Polskiego oraz oficerów z armii rosyjskiej i austriackiej. Zauważył próby poddania wojska silnej kontroli, przytaczając tymczasową ustawę o powszechnym obowiązku służby wojskowej. Rozdział podsumował stwierdzeniem, że dla RR społeczeństwo polskie było groźniejsze od państw zaborczych⁹³.

W 10 rozdziale znajdującym się w cz. II – opublikowanym w całości w 2008 r.⁹⁴ – Gierowski przedstawił powstanie i organizację naczelnych władz wojskowych od 7 października do 1 listopada 1918 r. Podał, że dopiero trzy dni po złożeniu urzędu Naczelnego Wodza PSZ przez gen. Beselera (21 października), RR objęła władzę zwierzchnią. Ciekawymi informacjami są próby utworzenia przy regentach gabinetu wojennego, z których dość szybko się wycofano. Zwierzchność nad wojskiem była formalnością, reprezentowaną na zewnątrz przez księcia Lubomirskiego, a w siedzibie Rady na Zamku Królewskim istniała jedynie adiutantura (kpt. Kazimierz Drewnowski, por. Olgierd Górka i por. Stanisław Rostworowski) i niewielki pododdział przyboczny (1 oficer, 4 podoficerów i 42 szeregowych). W pobliżu był usytuowany też posterunek żandarmerii. Gierowski przedstawił również istnienie Rady Koronnej, w skład której – podawał to w formie domysłu – mieli wchodzić wszyscy ministrowie i regenci. Opisując początki formowania SG i MSWojsk., zaprezentował ich struktury organizacyjne⁹⁵.

Część III rękopisu rozpoczyna rozdział 11, w którym Gierowski zajął się organizacją wojska pomiędzy 7 a 31 października 1918 r. Ukazał zwiększający się napływ ochotników oraz objęcie najwyższych stanowisk przez oficerów polskich. Przedstawił utworzenie szkoły żandarmerii i obozu wyszkoleniowego w Dęblinie oraz wysiłki zmierzające do budowy polskiego lotnictwa. Wyliczył

⁹³ Warszawa, CAW-WBH, KR, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 161–246.

⁹⁴ *U źródeł Sztabu Generalnego Wojska Polskiego 1918–1921*, opr. K. Sikora, A. Wesolowski, Warszawa 2008, s. 31–42.

⁹⁵ Warszawa, CAW-WBH, KR, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 247–281; *U źródeł...*, s. 38, 39.

wzrost stanów liczbowych wojska pomiędzy 12 października a 1 listopada 1918 r. oraz zaprezentował plan budowy ośrodków zapasowych. Oddziały te miały mieć charakter uzupełniająco-etapowy i były nazwane przez autora wojskiem o drugorzędnej wartości bojowej. Omówił nowy podział terytorialny kraju, w którym utworzono trzy inspektoraty lokalne, w skład których weszło 15 okręgów wojskowych⁹⁶. Inspektoraty kielecki i lubelski miały podporządkowane po dwa okręgi, a Warszawskiemu Inspektoratowi podlegało aż dziewięć okręgów. Liczba mieszkańców wynosiła dla inspektoratu warszawskiego 5 945 248, lubelskiego 1 708 399 i kieleckiego 1 708 399, co było rażąco dysproporcją, którą słusznie historyk wytknął rozkazodawcy⁹⁷. W rozdziale przedstawił również etaty dla sztabów pułków i sztabów inspektoratów oraz opisał wytyczne postępowania dla dowództw terenowych⁹⁸.

W 12 rozdziale omówił przygotowania do przejęcia władzy w Generalnym Gubernatorstwie Lubelskim (GGL). Plan RR miał mieć następujący przebieg: „Nie wiążąc się niczym z mocarstwami centralnymi wykorzystać tylko chciano ich pomoc i opiekę dla wytworzenia silnego wojska własnego, a w miarę jego powstawania przejmować administrację i władzę nad krajem, ale nie drogą gwałtownych rewolucyjnych przewrotów, ale drogą «naturalnej ewolucji» tj. drogą prawnopństwowych układów pomiędzy powstającym państwem polskim a mocarstwami centralnymi”⁹⁹. Zauważył Gierowski próby jak najdłuższego utrzymania okupacji w GGL, spowodowane wywożeniem cennych aktywów do Austrii. Przedstawił genezę rozkazu szefa SG gen. Rozwadowskiego z dnia 1 listopada 1918 r. oraz opisał działania POW. Zaprezentował poczynania grupy dowodzonej przez płk. Mieczysława Neugebauera „Norwida” w Kielcach oraz polityczny projekt ppłk. Zagórskiego, mający na celu przeciwstawienie osobie Piłsudskiego generała Dowbór-Muśnickiego. Omówił meldunek płk. Sikorskiego z 28 października 1918 r., w którym postulował utworzenie w Galicji odrębnego dowództwa oraz ostrzegął przed akcją zbrojną Ukraińców na tym terenie. Krytykował gen. Rozwadowskiego za uzależnienie niepodległości Galicji „od dobrej woli Austrii i jej cesarza!”¹⁰⁰. Częściowo go jednak usprawiedliwił tłumacząc, że nikt nie przewidywał aż takiego załamania państw centralnych. Oceniając przygotowania RR do objęcia władzy na terenie zaboru austriackiego i GGL wystawił jej ocenę niedostateczną, podkreślając

⁹⁶ Dwa okręgi wojskowe nazwane Suwalszczyzną miały być zorganizowane w późniejszym czasie.

⁹⁷ Kilka dni po objęciu władzy Józef Piłsudski zmienił dotychczasowy podział terytorialny na bardziej odpowiadający rzeczywistości i warunkom. Por. „Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej” 1918, nr 2, poz. 25, Rozkaz L. 4 z dnia 30.10.1918 r.; „Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych” 1918, nr 6, poz. 89, Rozkaz z dnia 17.11.1918 r.

⁹⁸ Warszawa, CAW-WBH, KR, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 282–323.

⁹⁹ Warszawa, CAW-WBH, KR, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 324, 325.

¹⁰⁰ Warszawa, CAW-WBH, KR, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 360.

raz jeszcze nieufność do własnego społeczeństwa i posłuszne trzymanie się wytycznych państw zaborczych¹⁰¹.

Rozdział 13 jest poświęcony przejmowaniu ziem zaboru austriackiego w dniu 31 października 1918 r. Gierowski przywołał wcześniejsze przejęcie władzy w Pradze, co dało impuls działaniom Polskiej Komisji Likwidacyjnej (PKL) i grupie płk. Roji, któremu tymczasowo podporządkowała się POW. Przytoczył rozkazy Komendy WP w Krakowie (płk Roja), w których nie było nic o organizacji wojska¹⁰². Omówił przygotowania i przebieg przejmowania poszczególnych pułków austriackich i oddziałów zapasowych stacjonujących na terenie poszczególnych miast Galicji. Na podstawie pracy Adama Przybylskiego nakreślił sytuację na Śląsku Cieszyńskim¹⁰³. W podsumowaniu zaznaczył, że w obronie Austrii nie padł ani jeden strzał. Zwrócił jednak uwagę, że podczas samej akcji nastąpił chaos i pułki austriackie złożone z Polaków rozchodziły się do domów, zamiast w zwartych oddziałach przechodzić na służbę w Wojsku Polskim¹⁰⁴.

Wydarzenia, które miały miejsce od 1 do 3 listopada 1918 r. na terenie GGL, przedstawił Gierowski w rozdziale 14 pracy. Przytoczył rozkazy Komendy Naczelnej POW nr 4 w Lublinie mobilizujące organizację oraz nakazujące dalsze czynności, w tym rozbrajanie oddziałów podległych RR. Opisał przebieg akcji w GGL w podziale na: Lubelski Inspektorat Lokalny z okręgami wojskowymi lubelskim (powiaty: lubelski, lubartowski, chełmski, hrubieszowski, krasnostawski, zamojski, tomaszowski, janowski, biłgorajski i puławski) i radomskim (powiaty: radomski, sandomierski i iłżecki)¹⁰⁵. W ten sam sposób przedstawił wydarzenia w Kieleckim Inspektoracie Lokalnym z okręgami wojskowymi kieleckim (powiaty: kielecki, jędrzejowski, olkuski, dąbrowski, miechowski, pińczowski i stopnicki) i piotrkowskim (powiaty: piotrkowski, radomskowski¹⁰⁶, opoczyński, koński i włoszczowski). Omówił także okręg częstochowski (powiaty: częstochowski, będziński i wieluński) z Warszawskiego Inspektoratu Lokalnego, który leżał na terenie GGL. Opracował przejmowanie władzy w zachodniej części Wołynia na obszarze podległym dowództwom etapów c. i k. armii. Dla wszystkich obszarów prowadził wyliczenia żołnierzy polskich, biorących udział w akcji

¹⁰¹ Warszawa, CAW-WBH, KR, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 324–368.

¹⁰² W poufnym liście, kpt. Wyżel-Ścieżyński – oficer Komendy WP w Krakowie – przekazał płk. Kazimierzowi Sosnkowskiemu informacje o małej skuteczności organizacji wojska przez gen. Roję, którą miała cechować sprzeczność rozkazów, co prowadziło do „coraz większego bezwładu i bezhołwia”. List potwierdza konstatacje Gierowskiego. Warszawa, CAW-WBH, Teki Lau-dańskiego, List kpt. Wyżła-Ścieżyńskiego do płk. K. Sosnkowskiego z dnia 12.11.1918 r., sygn. I.440.12 t. 1, bp.

¹⁰³ A. Przybylski, *Walka o Śląsk Cieszyński w styczniu 1919 roku*, Warszawa 1932.

¹⁰⁴ Warszawa, CAW-WBH, KR, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 369–416.

¹⁰⁵ W rękopisie brakuje k. 438, w której najpewniej znajdowało się omówienie przejmowania władzy na terenie powiatów kozienickiego i opatowskiego w okręgu radomskim.

¹⁰⁶ Powiat radomszczański.

z podziałem na członków POW, dowórczyków oraz żołnierzy, którzy złożyli przysięgę RR¹⁰⁷.

W ostatnim rozdziale (15) podsumował plany RR, wg których należało przejąć GGL, a dopiero potem uchwycić władzę na ziemiach wchodzących w skład Austro-Węgier. Omówił próby podporządkowania Radzie grupy płk. Roji, PKL i POW, które zakończyły się fiaskiem. Podał stany poszczególnych oddziałów PSZ, wysłanych z Warszawy do Zagłębia Dąbrowskiego, Krakowa i Lublina. Opisał także misję mjr. Juliusza Kleberga do Kijowa oraz wyjazd gen. Rozwadowskiego do Lublina i Krakowa. W podsumowaniu konstatował, że kompromis pomiędzy SG a POW w Lublinie „nie był ani szczery ani głęboki”¹⁰⁸. Liczbę żołnierzy podległych regentom, biorących udział w przejmowaniu władzy wyliczył na 2–3 tys. w zaborze austriackim i 2,2–2,5 tys. na ziemiach GGL. Całościowo wojska RR 4 listopada 1918 r. liczyły 14,3 tys. żołnierzy, których lojalność względem zwierzchnika nie była zbyt wielka¹⁰⁹.

Dokonując analizy treści pracy badawczej Gierowskiego, należy w pierwszym rzędzie podkreślić wykorzystanie sporego zasobu źródeł archiwalnych. W jego tekstach występują często cytaty oryginalnych dokumentów, podawane niejednokrotnie w całości. Niektóre z nich są w dzisiejszych czasach dość dobrze znane i można do nich dotrzeć w łatwy sposób. Inne wymagają żmudnych kwerend w Archiwum Akt Nowych (AAN), Archiwum Głównym Akt Dawnych i Centralnym Archiwum Wojskowym Wojskowego Biura Historycznego (CAW-WBH). Słusznie zauważyli więc Krzysztof Sikora i Andrzej Wesołowski w odniesieniu do rozdziału 10 rękopisu, że jego wartość historyczną „podnosi szerokie wykorzystanie przez autora źródeł z Archiwum Wojskowego, które w zdecydowanej większości nie zachowały się do dzisiejszych czasów”¹¹⁰.

Przedstawiając działania RR przed październikiem 1918 r., Gierowski użył słowa oportunizm, za sam fakt przyjęcia władzy z rąk niemieckich. Jest to zarzut niesłuszny, gdyż z dzisiejszej – oddalonej w czasie i znacznie szerszej – perspektywy, działania Rady poruszały sprawę niepodległości Polski na arenie międzynarodowej, a prawdziwe efekty przychodziły z czasem. Istnienie zaś szczątkowego wojska dało podstawę do rozwinięcia go w okresie późniejszym. W ocenie osobistej regentów i ich niezdolności do objęcia naczelnego dowództwa Gierowski nie zauważył, że PSZ była wzorowana na pruskim modelu organizacyjnym stosowanym w monarchiach, gdzie oprócz tytularnego zwierzchnika sił zbrojnych, wiele stanowisk dowódczych – także niższych – było w rękach arystokratów, wobec czego kluczową rolę odgrywał zwyczajowo szef sztabu i zastępca dowódcy¹¹¹.

¹⁰⁷ Warszawa, CAW-WBH, KR, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 417–479.

¹⁰⁸ Warszawa, CAW-WBH, KR, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 503.

¹⁰⁹ Warszawa, CAW-WBH, KR, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 480–508.

¹¹⁰ *U źródeł...*, s. 31.

¹¹¹ *Mała Encyklopedia Wojskowa*, t. 3, red. J. Urbanowicz i in., Warszawa 1971, s. 262–264.

Pomimo, że w CAW-WBH w zespole „Komisja Wojskowa Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego” jest zdeponowanych 96 jednostek archiwalnych¹¹², a AAN dysponuje ośmioma jednostkami dotyczącymi spraw wojskowych Tymczasowej Rady Stanu¹¹³, artykuły Gierowskiego są nadal obowiązującymi ustaleniami. Pochylając się nad tymi zagadnieniami postawił dość wyraźne cezury czasowe. Pierwszy okres opisał od lutego do lipca 1917 r., choć Komisja została utworzona 17 stycznia. Uznanie tego dnia za początek prac KW byłby bardziej przejrzystym. Drugi okres trwa wg niego od lipca 1917 r. do kwietnia 1918 r. Miesiąc lipiec jest przekonujący jako data cezury¹¹⁴, ale winna być ona omówiona w pierwszym okresie jako zakończenie prac KW w dotychczasowym kształcie. Z kolei kwiecień 1918 r., jest cezurą znacznie lepiej dobraną, choć niektórzy przenoszą ją na maj¹¹⁵. Trzeci okres od kwietnia do września 1918 r. nie jest również dobrze uzasadniony. 26 października tegoż roku KW została przekształcona w MSWojsk., co byłoby datą znacznie bardziej wyrazistą, a czas pomiędzy wrześniem a 26 października mógł autor przedstawić jako wzmożenie prac organizacyjnych, zwieńczone powstaniem resortu.

W swym opracowaniu Gierowski przedstawił szereg wartościowych danych zaczerpniętych z dokumentów archiwalnych (stany liczbowe PSZ) i opracowań (dane finansowo-gospodarcze). Opisał *esprit de corps* PSZ, czym wkomponował się w wartości zauważane i eksponowane przez ówczesnych historyków wojskowości. W rozdziale dotyczącym sił żywych w październiku 1918 r., zbyt powierzchownie potraktował kwestię mniejszości narodowych, która w pracy została zaledwie zasygnalizowana. Niestety nie rozwinął zagadnień organizacji i podległości najwyższych władz wojskowych, ale podniósł za to różne drogi Polaków do niepodległości, czym wpisał się w historię myśli politycznej i historię idei. Nie unikał także przedstawiania różnic i konfliktów pomiędzy poszczególnymi grupami politycznymi.

W pracy istnieje spora nieproporcjonalność rozdziałów, spośród których najmniejszy liczy 5 stron, a najobszerniejszy 103. Mają miejsce nieliczne powtórzenia, ale pamiętać należy, że dzieło to jest nieprzygotowanym do druku rękopisem. Wobec postępu badań nie ma potrzeby krytycznej edycji. Opracowanie może

¹¹² Warszawa, CAW-WBH, Komisja Wojskowa Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego, sygn. I.160.1 t. 1-96.

¹¹³ Warszawa, Archiwum Akt Nowych (AAN), Tymczasowa Rada Stanu, sygn. 2/1/0/2, k. 19–26.

¹¹⁴ W miesiącu tym nastąpił dynamiczny rozwój wydarzeń wobec czego nie da się trafnie wskazać dziennej daty przełomu. Dnia 2 lipca z prac w TRS i KW ustąpił Józef Piłsudski, a 12–13 tm. nastąpił kryzys przysięgowy. 22 tm. Piłsudski wraz z płk. Kazimierzem Sosnkowskim, który do tego czasu pracował nadal w KW, zostali aresztowani.

¹¹⁵ J. Jędrzyak, *Długa droga do odrodzenia – koncepcje budowy polskich władz wojskowych pod okupacją niemiecką w latach 1916–1918*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2018, t. 19 (70), nr 1–2, s. 104. Najpewniej w kwietniu miały miejsce decyzje o zmianach organizacyjnych i personalnych, a w maju 1918 r. rozpoczęły działalność nowe struktury.

posłużyć jako ciekawe źródło na wielu płaszczyznach historyczno-wojskowych m.in. w biografistyce wojskowej. Dla przykładu w literaturze przedmiotu przyjęte zostało, iż ppłk Zagórski podał się do dymisji na wieść o przyjeździe do Warszawy Józefa Piłsudskiego¹¹⁶. Tymczasem wg Gierowskiego, sprawa ta miała mniej osobisty przebieg. Pisał:

Bardzo ciekawym jest fakt, że w dniu 4 XI 1918 r. w momencie kiedy zgoda z POW była niejako faktem dokonanym, bo płk [Edward] Rydz-Śmigły¹¹⁷ złożył przysięgę i objął władzę nad okupacją¹¹⁸, lojalnie ustosunkowując się do Rady Regencyjnej – ppłk Zagórski podaje się do dymisji. Niestety brak materiałów nie pozwala stwierdzić czy była to ze strony ppłk. Zagórskiego zmanifestowana niechęć do współpracy z oficerami b. I Brygady i POW, których dotychczas zjadle zwalczał – czy też było to posunięciem politycznym dla złagodzenia tarć i pozyskania sobie żywiołów obozu Józefa Piłsudskiego, w gronie których ppłk. Zagórski cieszył się jak najgorszą opinią szpicla austriackiego i zażartego przeciwnika wszelkich posunięć Komendanta Piłsudskiego, zmierzających do uniezależnienia Legionów od wpływów austriackich. Siłą więc rzeczy obecnie wzbudzał tu powszechne oburzenie i nie mógł być na zajmowanym stanowisku przez te żywioły uznawany i słuchany. A może po prostu ppłk Zagórski sam chciał się ze wszystkiego wycofać w cień i uniknąć rozprawy z ludźmi, którzy mieli z nim stare porachunki¹¹⁹.

W większej części opracowania autor zastosował klasyczną metodologię badań w postaci bezpośredniego ustalania faktów. Drobiazgowo omówił rozkazodawstwo i inne źródła archiwalne, wyciągając wnioski dotyczące całości procesu historycznego, czym było odzyskanie niepodległości. Jest to uwidocznione zwłaszcza w przypadku opisywania sytuacji polityczno-wojskowej w poszczególnych regionach, które służy do wnioskowania na temat ogółu zagadnienia. Ukazując potencjał ludzki w październiku 1918 r. zastosował metodę statystyczną w postaci analizy ilościowej. Zaprezentowane liczby poparł własnymi wyliczeniami, które korygował ze względu na czynniki nie wzięte pod uwagę w danych. Była to ocena typowo szacunkowa. Rezultaty zaprezentował w formie własnoręcznie sporządzonych tabel i map z obszarem ziem polskich. W niewielkim stopniu wspomagał się opracowaniami historyków oraz opublikowanymi wspomnieniami. Nie korzystał z relacji, choć jako oficer Wojska Polskiego miał możliwości ich wywołania. Zamieszczony w „Bellonie” apel o ich nadsyłanie był już spóźniony ze względu na odejście z WBH. Nie ma też śladu, aby przeprowadzał kwerendę prasową czy zagraniczną.

¹¹⁶ P. Kowalski, *General Włodzimierz Ostoja-Zagórski (1882–1927). Biografia*, Toruń 2007, s. 117; M. Romeyko, *Przed i po maju*, Warszawa 1967, s. 211; *U źródeł...*, s. 139.

¹¹⁷ Właśc. Edward Rydz „Śmigły”.

¹¹⁸ Mowa o GGL.

¹¹⁹ Warszawa, CAW-WBH, KR, Organizacja, sygn. I.400.2326, k. 489, 490.

W twórczości Gierowskiego zauważalne jest przedstawianie zjawisk historycznych przez pryzmat własnych cech osobowych. W kilku opiniach służbowych oceniono go jako szlachetnego, obowiązkowego oficera „o silnym poczuciu honoru”¹²⁰, co również uwidacznia się w jego pamiętnikach. W taki dość charakterystyczny sposób ujmował zawilości kompetencyjne pomiędzy RR a gen. Be-selerem. Szereg jego ocen jest napisanych z punktu widzenia człowieka sztywno trzymającego się pewnych zasad i norm, ale tylko w niewielkim stopniu i to z dzisiejszej perspektywy, można uznać to za przejaw naiwności. Należy także zwrócić uwagę, że Gierowski był uczestnikiem wydarzeń, które opisywał, przez co jego interpretacja przeszłości nie była pozbawiona wad. Pisał także jako oficer służby czynnej, którego przełożonym był marsz. Piłsudski, więc jego osądy nie mogły znacząco odbiegać od tych przyjętych oficjalnie. Inną sprawą jest, że poglądy te podzielał. Nazbyt ostre oceny RR i dowództwa PSZ, wynikały raczej z jego cech osobowych i faktu, że władzę sprawowali w oparciu o Niemcy, niż z odmiennej wizji politycznej. Po lekturze prac historycznych i wspomnień Gierowskiego można nawet przypuszczać, że był ukształtowany w niechęci do Cesarstwa Niemieckiego i monarchii austro-węgierskiej. Nie przekreśla to jednak jego obiektywizmu. Warto dodać, że analizy ilościowe – pisane na przełomie lat 20. i 30. – noszą w sobie cechy powstającej dopiero we Francji interdyscyplinarności. Oprócz dziejów wojskowości polskiej, wkomponował w swą pracę także elementy historii politycznej, społecznej, gospodarczej czy demograficznej.

Warto też dodać, że jako badacz dziejów prowadził ożywioną korespondencję m.in. z Aleksandrem Czołowskim – wybitnym lwowskim historykiem¹²¹. Był także autorem haseł w *Encyklopedii Wojskowej*¹²². Dokumenty dotyczące powstawania opracowań: *Wpływ przejścia II brygady na rozwój organizacji niepodległościowych, Historia I Korpusu Polskiego, Piechota Polskiej Siły Zbrojnej*, znajdując się w zbiorach Muzeum Historii Kielc¹²³. Pozostawił po sobie także dwa źródła o charakterze memuarystycznym: *Relacja o skautingu i Ruchu Zarzewiackim w Kielcach do wybuchu wojny światowej tj. do sierpnia 1914 r. i udział młodzieży w walkach Legionów Polskich* oraz *Relacja w sprawie opracowania historii Polskich Drużyn Strzeleckich, dotycząca oddziałów tej akcji w latach 1912–1914 w gronie młodzieży szkolnej Kieleckiej Szkoły Handlowej*. Oba zdeponowane są w CAW-WBH w Warszawie¹²⁴.

¹²⁰ P. Stawecki, *Oficerowie...*, s. 156.

¹²¹ List elektroniczny prof. Joanny Gierowskiej-Kałużur do Piotra Podhorodeckiego z dnia 09.01.2020 r. Część korespondencji znajduje się w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie.

¹²² *Encyklopedia Wojskowa*, t. 1–7, red. O. Laskowski, Warszawa 1931–1937.

¹²³ M. Kolasa, *Dary i nabytki Muzeum Historii Kielc w 2009 roku*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2010, nr 2, s. 234, 235.

¹²⁴ Warszawa, CAW-WBH, Wojskowe Biuro Historyczne, *Relacja o skautingu i Ruchu Zarzewiackim w Kielcach do wybuchu wojny światowej tj. do sierpnia 1914 r. i udział młodzieży w walkach Legionów Polskich; Relacja w sprawie opracowania historii Polskich Drużyn Strzeleckich*,

Włodzimierz Gierowski nawet u schyłku życia był aktywnym historykiem wojskowości, choć wtedy już zajmował się bardziej turystyką i historią regionalną Kielc. W 1961 r. ukończył pracę pt. *Plan zachodni – geneza, ewolucje i realizacja*, którą w formie maszynopisu przesłał do Wojskowego Instytutu Historycznego¹²⁵. Opracowanie podzielone na 12 rozdziałów, rozpoczyna się krótkim rysem o początkach państwa polskiego. Gierowski omówił polską politykę zagraniczną, w tym zagadnienie wojny prewencyjnej, przytaczając szereg argumentów zbliżonych do tez Stanisława Mackiewicza, na którego powoływał się w tekście. Przedstawił sojusze Rzeczypospolitej z Francją, Wielką Brytanią i Rumunią oraz krótkie charakterystyki stosunków z Węgrami i Litwą. Wzorem swych prac z WBH ukazał potencjał ludności oraz kwestie gospodarcze. Podkreślił przewagę niemiecką w możliwościach produkcyjnych (od 5 do 25 razy większą w różnych sektorach) i wydatki zbrojeniowe w latach 1934–1939 (36 razy większe). Porównał procent budżetu przeznaczanego na obronność w latach 1921–1936 (Polska – 33%, Niemcy – 11%, Francja – 14%, Wielka Brytania – 16%) oraz omówił plany rozwoju wojska i stosunek sił zbrojnych Polski i Niemiec dla okresu 1935–1939. Opisał także polską doktrynę operacyjną i taktyczną¹²⁶.

W dalszej części podjął problem walki z oddziałami pancernymi nieprzyjaciela oraz zaprezentował polskie plany wojenne, które powstały do 1926 r. Przytoczył własne rozmowy z oficerami służącymi na wyższych stanowiskach, wg których plan wojny z Niemcami po 1926 r. istniał tylko teoretycznie. Przedstawił studia prowadzone w GISZ przez Inspektorów Armii i Generałów do Prac oraz zaprezentował działania SG, których rezultatem było „Studium Niemcy”. Przedstawiając plany wojny na kierunku zachodnim omówił memoriał gen. Kutrzeby oraz kwestie dostępu do morza i prowadzone studia w terenie. Podał podstawowe elementy budowy planu „Zachód” oraz możliwe postawy sojuszników i państw sąsiadujących. Zaprezentował ocenę możliwości własnych, myśl przewodnią i zarys planu oraz fazy działań poszczególnych związków operacyjnych. Opisał tworzenie planów: fortyfikacyjnego, transportowego, łączności, użycia lotnictwa, obrony przeciwlotniczej, kwatermistrzowskiego i wycofania, które były częściami składowymi planu „Zachód”. Oddzielnie i obszernie zajął się kwestiami mobilizacji (plan „W”) i koncentracji wojsk¹²⁷.

dotycząca oddziałów tej akcji w latach 1912–1914 w gronie młodzieży szkolnej Kieleckiej Szkoły Handlowej, sygn. I.341.1 t. 321, bp. Za wskazanie obu relacji serdeczne podziękowania dla dr. hab. Marka Gałęzowskiego.

¹²⁵ Kraków, AIPNK, Kolekcja Andrzeja Grzywacza (KAG), W. Gierowski, Plan zachodni – geneza, ewolucje i realizacja, Kielce 1961, mps. (Plan), sygn. IPN Kr 277/29, s. 1–88; W. Matwin, *Wielcy...*, s. 11.

¹²⁶ Kraków, AIPNK, KAG, W. Gierowski, Plan, sygn. IPN Kr 277/29, s. 1–38.

¹²⁷ Kraków, AIPNK, KAG, W. Gierowski, Plan, sygn. IPN Kr 277/29, s. 38–76.

W końcowej części maszynopisu Gierowski hagiograficznie ocenił marsz. Piłsudskiego oraz przybliżył postać marsz. Śmigłego-Rydza, wobec którego był już bardziej krytyczny. Wykazał błędy w planie operacyjnym, do których zaliczył: brak dowództw frontów, rozciągnięcie linii obrony, złą dyslokację Armii Odwodowej „Prusy” oraz niewzmocnienie najbardziej zagrożonego odcinka Armii „Łódź”, który udało się trafnie przewidzieć. W zakończeniu pracy stwierdził jednak, że hipotetyczna długotrwała wojna obronna, niosłaby za sobą niepotrzebne straty, a Polska nie miała możliwości odnieść zwycięstwa nad Niemcami walcząc w osamotnieniu¹²⁸.

Praca została napisana bez kwerend archiwalnych z wykorzystaniem literatury emigracyjnej. Autor posłużył się własną pamięcią oraz relacjami ppłk. dypl. Konstantego Ważyńskiego i gen. Berbeckiego. Tę ostatnią najpewniej wywołał sam w październiku 1961 r. W dziedzinie polityki międzynarodowej ukazał polską rację stanu, co było skrajnie odmienne od oficjalnego stanowiska władz PRL, przedstawiających sowiecką wersję zdarzeń. Nie oczerniał min. Józefa Becka, opisując nawet powody nieudzielenia zgody na przemarsz wojsk sowieckich przez terytorium Polski w 1939 r. Przedstawiając możliwe warianty Kampanii Polskiej 1939 r., pominął agresję Związku Sowieckiego z 17 września 1939 r., czym wpisał się w obowiązującą w PRL zasłonę milczenia. Przewidywał także rolę Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce w latach 1921–1926 podając, że miała decydujący wpływ na organizację i wyszkolenie wojska. Prezentując potencjały wojenne Polski i Niemiec dodał charakterystyczne dla przedwojennej epoki i pokoleń w niej ukształtowane słowa: „Aczkolwiek armia polska tak znacznie ustępowała armii niemieckiej pod względem liczebności, siły ogniowej, zdolności manewrowej, czy ilości lotnictwa – to jednak żołnierz polski wyszkoleniem dorównywał żołnierzowi niemieckiemu, a bitnością i odwagą znacznie go przewyższał – a pod względem swego żołnierskiego «morale» stanął na pierwszym miejscu wśród żołnierzy całego świata”¹²⁹. Wbrew utartym schematom i propagandzie ukazał polską kawalerię nie jako anachroniczną broń, ale jako wojsko zdolne do skutecznych działań manewrowych. Opisując postać Komendanta, przekroczył wszystkie bariery, które cenzura mogła z różnych powodów pominąć. Prawdopodobnie do napisania pracy skłoniła go fala odwilży – także wydawniczej – w pierwszym okresie sprawowania władzy przez Władysława Gomułkę. Ukazały się wówczas wspomnienia gen. Juliusza Rómmla¹³⁰, płk. Mariana Porwita¹³¹ oraz gen. Berbeckiego¹³². Opracowanie z powodów oczywistych nie zostało podane do druku.

¹²⁸ Kraków, AIPNK, KAG, W. Gierowski, Plan, sygn. IPN Kr 277/29, s. 76–85.

¹²⁹ Kraków, AIPNK, KAG, W. Gierowski, Plan, sygn. IPN Kr 277/29, s. 34.

¹³⁰ J. Rómmel, *Za honor i Ojczyznę. Wspomnienia dowódcy Armii „Łódź” i „Warszawa”*, Warszawa 1958.

¹³¹ M. Porwit, *Obrona Warszawy. Wspomnienia i fakty*, Warszawa 1958.

¹³² L. Berbecki, *Pamiętniki generała broni L. Berbeckiego*, Katowice 1959.

Oceniając Włodzimierza Gierowskiego jako historyka wojskowości, należy zauważyć, że nie był badaczem, który całe swe życie poświęcił służbie Klio. Był przede wszystkim wojskowym, który nie pracował na uniwersytetach i nie posiadał stopnia naukowego. Nie był nawet historykiem z wykształcenia, a wiedzę i umiejętności zawdzięczał pracy własnej. W WBH odbywało się to pod kierunkiem doświadczonych i gruntownie do tego przygotowanych badaczy – mjr. Lińskiego i gen. Stachewicza – co uczyniło z Gierowskiego historyka z dobrym warsztatem naukowym. Jego opracowania, w których zastosował metody statystyczne i demograficzne, są tego przykładem. Niewątpliwie nie można odmówić mu też inteligencji i ujmowania zjawisk historycznych z szerszej perspektywy. Połączenie pracy badawczej z dziedziny historii wojskowości z karierą oficera dyplomowanego Wojska Polskiego sprawiło, że jego twórczość stała na wysokim poziomie pod względem czysto wojskowym. Biegłe władał językiem rosyjskim i niemieckim, słabiej francuskim, a jego pasja pisarska oprócz prac historyczno-wojskowych zaowocowała rękopisami kilkunastu tomów pamiętników czy historią rodzinnych Kielc. Pomimo tego nie ogłosił drukiem ani jednej monografii w formie książki. Jego artykuły znalazły za to zasłużone i trwałe miejsce w polskiej historiografii wojskowej. Pewnych zagadnień nie sposób dziś opisać bez powoływania się na jego publikacje, a historycy wciąż wykorzystują jego niedokończone opracowanie.

Bibliografia

Archiwalia

- Kraków, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, sygn. IPN Ki 8/56, Wojskowy Sąd Rejonowy w Kielcach; sygn. IPN Kr 277/29, Kolekcja Andrzeja Grzywacza.
- Warszawa, Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/1/0/2, Tymczasowa Rada Stanu.
- Warszawa, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego, sygn. I.120.24 t. 69, I Brygada Legionów Polskich 1914–1917, k. 592; sygn. I.160.1 t. 1–96, Komisja Wojskowa Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego; sygn. I.300.2 t. 1, Gabinet II Wiceministra Spraw Wojskowych; sygn. I.340.1 t. 240, Wyższa Szkoła Wojenna; sygn. I.341.1 t. 321, Wojskowe Biuro Historyczne; sygn. I.400.971, Kolekcja Rękopisów; sygn. I.400.975, Kolekcja Rękopisów; sygn. I.400.1599, Kolekcja Rękopisów; sygn. I.400.2019, Kolekcja Rękopisów; sygn. I.400.2043, Kolekcja Rękopisów; sygn. I.400.2326, Kolekcja Rękopisów; sygn. I.440.12 t. 1, Teki Laudańskiego; sygn. AP 1769/89/1434, Akta Personalne Włodzimierz Gierowski; sygn. TAP 11/54/136, Teczka Akt Personalnych, Włodzimierz Gierowski.

Rękopisy, maszynopisy

- Kielce, Biblioteka Uniwersytecka w Kielcach, Pamiętnik Włodzimierza Gierowskiego 1914, sygn. R. 75; Pamiętnik Włodzimierza Gierowskiego 1914–1916, sygn. R. 77; Pamiętnik Włodzimierza Gierowskiego 1916–1917, sygn. R. 78; Pamiętnik Włodzimierza Gierowskiego 1919–1921, sygn. R. 79; Pamiętnik Włodzimierza Gierowskiego

1921–1924, sygn. R. 80; Pamiętnik Włodzimierza Gierowskiego 1926–1928, sygn. R. 81; Notatki do Pamiętników Włodzimierza Gierowskiego, sygn. R. 77A. Kraków, Biblioteka Jagiellońska, L. Mitkiewicz, W Wojsku Polskim 1930–1938, New York 1962, mps., sygn. 9878.

Źródła drukowane, dzienniki

„Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych” 1922, nr 33.

„Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej” 1918, nr 2.

„Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych” 1918, nr 6.

Encyklopedia Wojskowa, t. 1–7, red. O. Laskowski i in., Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Wojskowej i Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego, Warszawa 1931–1937.

Mała Encyklopedia Wojskowa, t. 3, red. J. Urbanowicz i in., Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1971.

„Rocznik Oficerski” 1932.

U źródeł Sztabu Generalnego Wojska Polskiego 1918–1921, opr. K. Sikora, A. Wesołowski, Wydawnictwo ZP, Warszawa 2008.

Źródła wywołane

List elektroniczny prof. Joanny Gierowskiej-Kałużur do Piotra Podhorodeckiego z dnia 09.01.2020 r.

Pamiętniki, wspomnienia

Berbecki L., *Pamiętniki generała broni L. Berbeckiego*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1959.

Gierowski W., *Bitwa pod Laskami*, „Niepodległość” 1933, t. 7, z. 16, s. 385–399.

Gierowski W., *Ku wolnej Polsce. U podstaw harcerstwa kieleckiego (wspomnienia uczestnika)*, [w:] *W dwudziestopięciolecie harcerstwa kieleckiego. Jednodniówka wydana z okazji jubileuszu*, red. R. Czernecki, Komitet Organizacyjny Uroczystości Jubileuszu Dwudziestopięciolecia Harcerstwa Kieleckiego, Kielce 1937, s. 3–16.

Kirchmayer J., *Pamiętniki*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1987.

Porwit M., *Obrona Warszawy. Wspomnienia i fakty*, Czytelnik, Warszawa 1959.

Romeyko M., *Przed i po maju*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1967.

Rómmel J., *Za honor i Ojczyznę. Wspomnienia dowódcy Armii „Łódź” i „Warszawa”*, Iskry, Warszawa 1958.

Opracowania

Borzobohaty W., „Jodła”. *Okręg radomsko-kielecki ZWZ-AK 1939–1945*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1984.

Drażyk J., *Dzieciństwo i lata szkolne Włodzimierza Gierowskiego w świetle pamiętników i listów*, „Rocznik Biblioteki Uniwersyteckiej” 2015, t. 3, s. 85–127.

Drażyk J., *Lata szkolne Włodzimierza Gierowskiego w świetle pamiętników*, „Rocznik Biblioteki Uniwersyteckiej” 2017, t. 4–5, s. 33–52.

- Drażyk J., *Materiały rękopiśmienne rodziny Gierowskich w zbiorach kieleckich bibliotek i instytucji kultury*, „Rocznik Biblioteki Uniwersyteckiej” 2014, t. 2, s. 81–107.
- Gierowski W., *Analiza żywych sił Polski w październiku 1918 r.*, „Bellona” 1933, t. 41, z. 1, s. 1–23.
- Gierowski W., *Królewsko-polska Komisja Wojskowa (1917-1918) cz. I*, „Niepodległość” 1933, t. 4, z. 7, s. 127–150.
- Gierowski W., *Królewsko-Polska Komisja Wojskowa (1917–1918), cz. II*, „Niepodległość” 1934, t. 4, z. 8, s. 334–357.
- Gierowski W., *Polska Siła Zbrojna w przededniu niepodległości*, „Bellona” 1931, t. 37, z. 1, s. 1–34.
- Gierowski W., *Wojsko Polskie w przeszłości i dzisiaj*, Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa 1929.
- Gierowski W., Lipiński W., *La participation de la nation polonaise à la guerre mondiale*, [w:] *La Pologne, sa vie économique et sociale pendant la guerre*, t. 1, red. M. Handelsman, Les Presses Universitaires de France, Paris 1933, s. 278–344.
- Gierowski W., Lipiński W., Stachiewicz J., *La participation de la nation polonaise à la guerre mondiale*, Les Presses Universitaires de France, Paris 1935.
- Giętkowski M., *Taktyczno-techniczne zasady działania artylerii Wojska Polskiego 1918–1939*, Muzeum Wojsk Lądowych, Bydgoszcz 2017.
- Jaskulski W., *Cesarska i Królewska Komenda Grupy Legionów Polskich (luty–październik 1915 roku). Zarys służby*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2016, t. 17, s. 77–105.
- Jędrzyśiak J., *Długa droga do odrodzenia – koncepcje budowy polskich władz wojskowych pod okupacją niemiecką w latach 1916–1918*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2018, t. 19 (70), s. 44–109.
- Jędrzejewicz W., Cisek J., *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867–1935*, t. 1: 1867–1916, Wydawnictwo LTW, Łomianki 2006.
- Jurga T., Karbowski W., *Armia Modlin 1939*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1987.
- Kania L., *Stosunek społeczeństwa polskiego i mniejszości narodowych do obowiązku służby wojskowej w czasie wojny z Rosją bolszewicką (luty 1919 – listopad 1920)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2020, t. 21 (72), nr 3, s. 47–79.
- Kmieciak T., *Sztab Generalny Wojska Polskiego 1918–1939*, Wydawnictwo ZP, Warszawa 2012.
- Kolasa M., *Dary i nabytki Muzeum Historii Kielc w 2009 roku*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2010, nr 2, s. 233–246.
- Kowalski P., *General Włodzimierz Ostoja-Zagórski (1882–1927). Biografia*, Oficyna Wydawnicza Kucharski, Toruń 2007.
- Lipiński W., *Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905–1918*, wstęp i oprac. M. Gałęzowski, współpr. J. Kirszak, Wydawnictwo LTW, Łomianki 2016.
- Łoś R., *Artyleria polska 1914–1939*, Bellona, Warszawa 1991.
- Matwin W., *Włodzimierz Gierowski*, [w:] *Jedynka. 1 Kielecka Drużyna Harcerska im. Dionizego Czachowskiego (1912–1982)*, Komenda Chorągwi ZHP im. Stefana Żeromskiego, Kielce 1986, s. 79–82.

- Oettingen U., *1. Pułk Piechoty Legionów Polskich w Kielcach 19 sierpnia – 10 września 1914 roku*, [w:] *Z dziejów Kielc w latach 1914–1918*, red. U. Oettingen, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce 2004, s. 11–36.
- Oettingen U., *I Brygada Legionów Polskich nad Nidą w 1915 roku*, „Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich” 2013, nr 4, s. 9–28.
- Oettingen U., *Walki 2. Pułku Piechoty I Brygady Legionów Polskich pod Konarami w 1915 roku*, „Rocznik Świętokrzyski. Seria A: Nauki Humanistyczne” 2005, t. 29, s. 85–98.
- Przybylski A., *Walka o Śląsk Cieszyński w styczniu 1919 roku*, Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa 1932.
- Rembalski A., *Włodzimierz Gierowski*, [w:] *Słownik biograficzny krajoznawców Kielecczyzny*, red. A. Rembalski, Agencja JP, Kielce 2008, s. 72–74.
- Rembalski A., *Gierowski Włodzimierz*, [w:] *Harcerski słownik biograficzny Kielecczyzny*, red. A. Rembalski, Agencja JP, Kielce 2012, s. 134–136.
- Schramm T., *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1987.
- Stawecki P., *Oficerowie dyplomowani wojska Drugiej Rzeczypospolitej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław–Warszawa–Kraków 1997.
- Steblik W., *Armia Kraków 1939*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1975.
- Tuliński A., *Oficerowie Biura Historycznego i Wojskowego Biura Historycznego w latach 1922–1939 (część 2)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2020, t. 21 (72), nr 2 (272), s. 161–199.
- Wołos M., *Przerwana droga do Niepodległej. Kazimierz Piątek „Herwin” (1886–1915)*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2016.
- Zieliński H., *Konary 16–25.5.1915*, Sekcja Historyczna Koła 1 Pułku Piechoty Leg. Polskich, Warszawa 1935.

Publicystyka, prasa

- Kosierkiewicz D., *Piszę do Ciebie list...*, „Kielce. Kielecki tygodnik radiowy” 17 marca 2013, nr 11 (0213), s. 10.
- Maciągowski M., *Żołnierz, historyk, regionalista*, Dodatek historyczny Ośrodka Myśli Patriotycznej i Obywatelskiej w Kielcach do „Tygodnik eM”, 14 maja 2017, nr 19 (0417), brak paginacji.
- Matwin W., *Wielcy zapomniani... Harcerz, żołnierz, obywatel*, „Ikar. Miesięcznik kulturalno-artystyczny” Kwiecień 2001, nr 4 (92), s. 10–11.
- Oettingen U., *Wojskowy z ducha*, „Teraz. Świętokrzyski miesięcznik kulturalny” Listopad 2005, nr 11 (23), s. 9.
- Osiecki J., *Z lamusa regionalizmu i krajoznawstwa. Pułkownik Gierowski*, „Świętokrzyskie. Środowisko – dziedzictwo kulturowe – edukacja regionalna” Lipiec 2011, nr 5 (9), s. 58–60.
- Pabis M., *Odeszli na wieczną wartę*, [b.w.], Kielce 2000, s. 16.
- Perz M., *Włodzimierz Gierowski – kielecki bohater walk o niepodległość*, „Kuryer Kielecki. Specjalna gazeta okolicznościowa”. Dodatek do „Kieleckie Echo dnia” 10–11 listopad 2009, nr 262 (10108), s. 3.

-
- Piasecka B., *Podróże pana Włodzimierza przedwojennymi „klejnotami” polskiej żeglugi, „Świętokrzyskie. Środowisko – dziedzictwo kulturowe – edukacja regionalna”* Sierpień 2014, nr 14 (18), s. 162–166.
- Rembalski A., *W 50 rocznicę śmierci. Włodzimierz Gierowski (1897–1965)*, „Przygodnik. Biuletyn Klubowy” Czerwiec 2015, nr 6 (171), s. 1–2.
- Wągrowski T., *Karty historii PTK – PTTK (21). Mała turystyka po mieście*, „Przygodnik. Biuletyn Klubu Turystów Piesznych Przygoda” 2009, nr 2 (98), s. 1–2.